

Postmoderni fenomen opadanja metanaracija i razvoj mladih naracija

Peter, Patricija

Master's thesis / Diplomski rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:420283>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-27**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

**SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET**

Patricija Peter

**Postmoderni fenomen opadanja metanaracija i
razvoj malih naracija**

(DIPLOMSKI RAD)

Rijeka, 2021.

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET
Odsjek za kroatistiku

Patricija Peter

Matični broj: 0009073313

Postmoderni fenomen opadanja metanaracija i
razvoj malih naracija

DIPLOMSKI RAD

Diplomski studij: Hrvatski jezik i književnost

Mentor: izv. prof. dr. sc. Danijela Marot Kiš

Rijeka, 30. srpnja 2021.

IZJAVA

Kojom izjavljujem da sam diplomski rad naslova *Postmoderni fenomen opadanja metanaracija i razvoj malih naracija* izradila samostalno pod mentorstvom prof. dr. sc. Danijele Marot Kiš.

U radu sam primijenio/la metodologiju znanstvenoistraživačkoga rada i koristio/la literaturu koja je navedena na kraju diplomskoga rada. Tuđe spoznaje, stavove, zaključke, teorije i zakonitosti koje sam izravno ili parafrazirajući naveo/la u diplomskom radu na uobičajen način citirao/la sam i povezo/la s korištenim bibliografskim jedinicama.

Student/studentica

Patricija Peter

Potpis

Sadržaj

1. Uvod	1
2. Promjena paradigme u drugoj polovici 20. stoljeća.....	4
2.1. Postmoderna teorija	6
3. Koncept metanaracija.....	9
3.1. Odnos prema znanju	9
3.2. Odnos prema stvarnosti	13
3.3. Odnos prema prošlosti	16
3.4. Utjecaj na književnost.....	17
4. Postkolonijalni i feministički diskurs.....	21
4.1. Postmoderni feminizam	21
4.2. Postkolonijalna teorija	28
4.3. Susret postkolonijalizma i feminizma	33
5. Pisanje „malih naracija“	36
5.1. Jean Rhys <i>Široko Sargaško more</i>	36
5.1.1. Feministička analiza romana.....	40
5.1.2. Postkolonijalna analiza romana.....	45
5.2. Kamel Daoud <i>Meursault, protuistraga</i>	52
5.2.1. Postkolonijalna analiza romana.....	54
6. Zaključak	62
Literatura	63
Sažetak i ključne riječi	68

1. Uvod

Vladimir Biti u *Pojmovniku suvremene i književne teorije* navodi da je termin „postmoderna“ začet u književnoznanstvenim krugovima 60-ih godina, a da se u široj intelektualnoj javnosti utemeljuje 70-ih godina 20. stoljeća kada o njemu raspravljaju intelektualci iz različitih područja – sociolozi, filozofi, filozofi znanosti, teoretičari književnosti, teoretičari umjetnosti i slično. Svatko od njih iznosi vlastite teorije o postmodernizmu pa Vladimir Biti ističe da nastaju brojne nesuglasice oko toga kako postmodernizam treba odrediti. Primjerice, Frederic Jameson ga određuje kao „kulturnu logiku kasnog kapitalizma“, Jean-François Lyotard kao „stanje spoznaje u razdoblju informacijske tehnologije“, a Jean Baudrillard u postmodernizmu vidi „zamjenu zbilje simulakrumom“.¹

Bez obzira na ovakvu heterogenu određenost, promatrajući postmodernizam u široj domeni, možemo zaključiti da on „veliki dio svog vremena troši na borbu protiv apsolutne istine, objektivnosti, bezvremenih moralnih vrijednosti, znanstvenog istraživanja i vjerovanja u povijesni napredak“, a preko toga u pitanje dovodi „autonomiju pojedinca, krute društvene i seksualne norme i uvjerenje da postoje čvrsti temelji svijeta“.² Isto tako, Susane Borneo Funck navodi da se posljednja dva desetljeća dvadesetog stoljeća, prema američko-indijskom književnom teoretičaru Homi K. Bhabhi, mogu smatrati trenutkom tranzita – prelaze se različite granice pa se prostor i vrijeme više ne mogu doživljavati kao fiksne točke, a kao rezultat toga, smatra Homi K. Bhabha, identitet postaje problematičan jer se sada zamjenjuje liberalno humanistički pogled na subjekt koji se više ne gleda kao stabilan entitet, nego promjenjiv,

¹ Biti, Vladimir: *Pojmovnik suvremene književne i kulturne teorije*, Matica hrvatska, 2000., str. 396.

² Gunjević, Boris: *O nasilju i teorru velikih i malih pripovijesti*, Nova prisutnost: časopis za intelektualna i duhovna pitanja, br. 2., god. 5., Kršćanski akademski krug (KRAK), 2007., str. 238.

kulturno određen element.³ Općenito gledano, u postmodernizmu nestaje vjera u mogućnost stabilne, jednoznačne spoznaje ne samo subjekta, već i znanja, istine i povijesti te se navedeni elementi sada promatraju ne kao prirodni, već jezični i kulturni konstrukti. Takve se spoznaje u velikoj mjeri odražavaju na postmodernističko književno stvaralaštvo u kojemu se pod utjecajem poststrukturalističke, feminističke, postkolonijalne teorije te teorije queera naglašava heterogenost te se istražuje društvena i ideološka proizvodnja značenja.⁴ U tome smislu, u postmodernizmu nestaje vjera u jedinstvene i sveobuhvatne metanaracije koje su se oslanjale na jedinstvenu istinu i sliku svijeta što je ogledno i u postmodernoj književnosti u kojoj se „rađaju“ male naracije, odnosno u prvi se plan naglasak stavlja na viđenje određenih događaja, stvarnosti i svijeta iz drugačije perspektive, o čemu ću pisati u nastavku rada.

Ovaj sam rad započela poglavljem koje je naslovljeno „Promjena paradigme u drugoj polovici 20. stoljeća“, a u njemu sam detaljnije razradila povijesni kontekst koji stoji u pozadini pojave postmodernizma te sam opisala promjene koje su zahvatile društvo i kulturu u drugoj polovici 20. stoljeća, a koje su bile ključne za razvijanje brojnih postmodernih koncepata. U idućem poglavlju koje nosi naslov „Koncept metanaracija“ preko triju potpoglavlja – „Odnos prema znanju“, „Odnos prema stvarnosti“ i „Odnos prema prošlosti“ obradila sam po jednu istoimenu temu (temu znanja, stvarnosti i prošlosti) jer u postmodernizmu dolazi do drugačijeg poimanja navedenih pojmova što je presudno utjecalo na promjenu odnosa prema metanaracijama. Uz to, pozivajući se na literaturu, nastojala sam predočiti filozofsko i lingvističko ozračje u postmodernizmu te sam prikazala kako je promijenjen odnos prema znanju utjecao i na promjenu u

³ Bornéo Funck, Susana: *Of Mimicry and Woman: A Feminist Postcolonial Reading of Wide Sargasso Sea and The Biggest Modern Woman of the World*, Universidad Federal de Santa Catarina, 2011., str. 73., URL:

<https://ppgi.paginas.ufsc.br/files/2014/06/reaa-36-p-65-91.pdf> (pristupljeno: 24. 6. 2021.)

⁴ Hutcheon, Linda: *The Politics of Postmodernism*, Taylor & Francis e-Library, 2001., str. 7.

poimanju stvarnosti i prošlosti te sam sva ta tri koncepta povezala sa skepsom kao jednim od glavnih postmodernističkih obilježja. Pritom mi je u potpoglavlju „Odnos prema znanju“ primarna literatura bila knjiga 'Postmoderno stanje' J. F. Lyotarda, u poglavlju „Odnos prema stvarnosti“ koristila sam više izvora podjednako, a nastojala sam objasniti kako su kriza znanja te jezični obrat utjecali na postmodernističko gledište da stvarnost nije moguće objektivno i jednoznačno spoznati, a u potpoglavlju "Odnos prema prošlosti" pisala sam o krizi historiografije pri čemu sam se pozivala na teoriju Haydena Whitea. Naposljetku u potpoglavlju "Utjecaj na književnost" pojasnila sam kako su sve te promjene u konačnici utjecale na književno stvaralaštvo. U poglavlju „Postkolonijalni i feministički diskurs“ pisala sam o razvoju feminističke („Postmoderni feminizam“) i postkolonijalne teorije („Postkolonijalna teorija“) te o njihovom odnosu s postmodernizmom što je bilo nužno jer sam na zasadama tj. književno-teorijskim postavkama feminističke i postkolonijalne teorije u posljednjem poglavlju naslovljenom „Pisanje malih naracija“ interpretirala dva romana. Zapravo, u posljednjem sam poglavlju povezala sve koncepte o kojima je u radu bilo riječi te sam intepretirala dva romana – *Široko Sargaško more* autorice Jean Rhys i roman *Meursault, protuistraga* Kamela Daouda koji ulaženjem u dijalog s kanonskim književnim djelima te nuđenjem drugačijeg viđenja svijeta i stvarnosti predstavljaju „male naracije“.

2. Promjena paradigme u drugoj polovici 20. stoljeća

Promjene u društvu prirodna su stvar, a vidljive su kroz čitavu ljudsku povijest. Očituju se kroz različite dimenzije, primjerice kulturnu, religijsku, političku, tradicijsku, vojnu i slično. Budući da društvene promjene utječu na cjelokupan ljudski život i djelovanje, uključujući i književno stvaralaštvo, jedan od načina na koji ih možemo pratiti jesu književne epohe - srednji vijek, renesansa, manirizam i barok, klasicizam i prosvjetiteljstvo, romantizam, realizam, modernizam.

U drugoj polovici dvadesetog stoljeća također dolazi do promjena u društvu. Jedan od prvih intelektualaca koji pokušavaju opisati društvo u drugoj polovici dvadesetog stoljeća jest Daniel Bell koji je 1950. godine u jednom svom predavanju upotrijebio termin „postindustrijsko društvo“.⁵ Daniel Bell detaljnije razrađuje taj termin u svojoj knjizi *Nadolazak postindustrijskog društva* iz 1973. godine kada tvrdi da „suvremena razvijena industrijska društva, i kapitalistička i socijalistička, postupno prelaze u postindustrijsko društvo“.⁶ Dušan Žubrinić tumači da prema Bellu to ujedno znači i kraj starih ideologija, ponajprije liberalizma i socijalizma, koje se „povlače pred brojnim društvenim promjenama i događajima (...) pa su postale neadekvatne i zato iscrpljene i malaksale (...) te su za radikalnu inteligenciju izgubile svoju snagu uvjeravanja i duhovnu vitalnost“.⁷ Nadalje, D. Žubrinić navodi da se D. Bell u knjizi *Nadolazak postindustrijskog društva* suprotstavlja stavovima Karla Marxa iz I. Sveska *Kapitala* jer smatra da se „nakon Drugog svjetskog rata, od 1945. do 1950., u SAD-u rađa iz starog korporativnog kapitalizma na znanstvenim temeljima novo postindustrijsko

⁵ Žubrinić, Dušan: „Kraj ideologije i postindustrijsko društvo“, *Revija za sociologiju*, god. 6., br. 2-3., Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb, 1976., str. 83.

⁶ Isto.

⁷ Isto, str. 80.

društvo. Snažno jača društvena uloga nauke i kognitivnih vrijednosti. Brojne odluke postaju sve više tehničke, i to približava učenjake i tehničare političkoj sferi“.⁸ Konkretno pak promjene koje karakteriziraju postindustrijsko društvo vidljive su u brojnim sferama – ekonomiji, društvu, tehnologiji i slično. Prema D. Bellu, u ekonomskoj sferi nastaje proces prijelaza od proizvodnje materijalnih dobara na stvaranje raznovrsnih usluga, dolazi do sve značajnije uloge stručnih kadrova, osobito istraživača, umjesto stare tehnologije stvara se nova 'intelektualna tehnologija' pod čime Bell podrazumijeva „uporabu elektronskih računara, linearno programiranje, informatiku i kibernetiku, eksperimentiranje s ponašanjem građana, primjenu matematičkih modela na društvene situacije“.⁹ Osim toga, u postindustrijskom društvu obrazovanje zauzima sve značajnije mjesto na račun stjecanja i nasljeđivanja vlasništva, a kao društvena jedinica u prvi plan dolazi pojedinac.¹⁰

S današnje perspektive možemo reći da je Daniel Bell u mnogočemu bio u pravu jer je fantastičnim uočavanjem promjena u svojevremenom društvu i uporabom termina „postindustrijsko društvo“ bio vrlo blizak onome što mi danas nazivamo postmodernom. Naime, danas pod pojmom postmoderne podrazumijevamo „povijesno i kulturno razdoblje ili stanje, koje na Zapadu počinje krajem pedesetih godina, a u kojemu se nalazimo i danas“¹¹ ili prema riječima Frederica Jamesona – periodizacijski koncept čija je funkcija korelacija pojave novih formalnih obilježja u kulturi s pojavom novog tipa društvenog života i novog gospodarskog poretka što se često eufemistično naziva modernizacijom, postindustrijskim ili potrošačkim društvom, društvo medija ili spektakla ili

⁸ Žubrinić, Dušan: „Kraj ideologije i postindustrijsko društvo“, *Revija za sociologiju*, god. 6., br. 2-3., Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb, 1976., str. 83.

¹ Isto, str. 83-84.

¹⁰ Isto, str. 84.

¹¹ Raspuđić, Nino: *Slaba misao – jaki pisci: Postmoderna i talijanska književnost*, Naklada Jurčić, Zagreb, 2006., str. 7.

multinacionalni kapitalizam.¹² Uz to, valja definirati i pojam postmodernizma koji označava teorijske i estetske proizvode (primjerice književna djela) koji svjesno reflektiraju postmoderno stanje.¹³

2.1. Postmoderna teorija

Daniel Bell nije jedini koji je uočio promjene u svojevremenom društvu jer se u postmoderni javlja veliki broj filozofa, intelektualaca, stručnjaka, fakultetskih nastavnika i slično koji problematiziraju različite koncepte promjena u društvu i u brojnim kulturnim poljima – u arhitekturi, kiparstvu, književnosti, fotografiji, filmu, slikarstvu, videu, plesu, glazbi i slično. Christopher Butler navodi da „nakon što su značajni poslijeratni inovativni umjetnici Stockhausen, Boulez, Robbe-Grillet, Beckett, Coover, Rauschenberg i Beuys postigli uspjeh, sve više jača utjecaj većeg broja francuskih intelektualaca, prije svega marksističkog društvenog teoretičara Louisa Althussera, kritičara kulture Rolanda Barthesa, filozofa Jacquesa Derride, kao i historičara Michela Foucaulta“.¹⁴ Jedan od američkih intelektualaca koji se uključuje u teorijska promišljanja, Frederic Jameson drži da u postmoderni nastaje nova vrsta diskursa koja se jednostavno naziva „teorija“ jer se u pisanjima više ne razlikuju akademske discipline, primjerice političke znanosti od sociologije ili književne kritike. F. Jameson to generalno povezuje s francuskom teorijom, primjerice teorijskim napisima Michela Foucaulta jer se njegovo djelovanje više ne može svrstati isključivo unutar filozofskog, povijesnog ili političkog diskursa, već obuhvaća različite

¹² Jameson, Frederic: „Postmodernism and Consumer Society“, *The Anti-Aesthetic: Essays on Postmodern Culture*, Bay Press, Seattle, 1983., str. 113.

¹³ Raspuđić, Nino: *Slaba misao – jaki pisci: Postmoderna i talijanska književnost*, Naklada Jurčić, Zagreb, 2006., str. 7.

¹⁴ Butler, Christopher: *Postmodernizam: Kratki uvod*, TKD Šahinpašić/BTC Šahinpašić, Sarajevo, Zagreb, 2017., str. 6.

kontekste.¹⁵ Christopher Butler također govori da u postmodernizmu „nije riječ o 'teoriji' o kojoj govori filozofija nauke (...) ili angloamerička, uglavnom empirička filozofija (...)“ već da je „riječ ponajprije o sebi okrenutom skeptičkom diskursu koji je opće pojmove izvedene iz tradicionalne filozofije prilagodio književnom, sociološkom ili drugom materijalu, koji je time dobio postmodernistički prizvuk“.¹⁶ Isto tako, Nino Raspudić piše da postmoderna teorija nastaje kao spoj suvremene francuske filozofije i američke stvarnosti.¹⁷

S obzirom na činjenicu da se u postmodernizmu javljaju brojni teoretičari od kojih svatko iznosi svoje ideje i teorije o postmodernizmu, možemo govoriti o različitim „postmodernizmima“. Međutim, Nino Raspudić drži da je u svim novijim koncepcijama postmodernizma središnja tema ontološka nesigurnost, odnosno odsustvo središta te povlaštenoga jezika.¹⁸ U skladu s time, Christopher Butler ističe da u osnovi postmodernizma počiva duboki iracionalizam, točnije, nekakvo duboko razočaranje u javne funkcije razuma izvedene iz prosvjetiteljstva.¹⁹ Uz tu su nesigurnost i spoznaju da se stvarnost ne može spoznati razumom, pa tako ni jezikom, vezani brojni koncepti postmodernizma poput dekonstrukcije Jacquesa Derride, teme smrti subjekta osobito popularne kod francuskih teoretičara, smrti autora Rolanda Barthesa, teorije simulacije i simulakruma Jeana Baudrillarda, metafikcije, historiografske metafikcije Linde Hutcheon i slično.

¹⁵ Jameson, Frederic: „Postmodernism and Consumer Society“, *The Anti-Aesthetic: Essays on Postmodern Culture*, Bay Press, Seattle, 1983., str. 112.

¹⁶ Butler, Christopher: *Postmodernizam: Kratki uvod*, TKD Šahinpašić/BTC Šahinpašić, Sarajevo, Zagreb, 2017., str. 8.

¹⁷ Raspudić, Nino: *Slaba misao – jaki pisci: Postmoderna i talijanska književnost*, Naklada Jurčić, Zagreb, 2006., str. 60.

¹⁸ Isto, str. 14.

¹⁹ Butler, Christopher: *Postmodernizam: Kratki uvod*, TKD Šahinpašić/BTC Šahinpašić, Sarajevo, Zagreb, 2017., str. 11.

Budući da je opseg ovoga rada ograničen, ne mogu detaljno obuhvatiti i opisati sve te vrlo važne koncepte, teoretičare i njihove teze koje su utjecale na uspostavljanje postmoderne teorije. Stoga ću se u nastavku rada koncentrirati na jedan od koncepata kojeg ću detaljnije razraditi u ovome radu, a to jest fenomen otpora prema velikim naracijama. Ipak, postmodernistički su koncepti uvelike utjecali jedni na druge pa ću stoga u raspravi o metanaracijama, nužno spomenuti i druge postmodernističke koncepte koji su utjecali na nju.

3. Koncept metanaracija

Koncept metanaracija se u sklopu postmodernizma uvelike mijenja na što je utjecala promjena odnosa prema samome znanju, stvarnosti i prošlosti o čemu će biti više riječi u nastavku rada.

3.1. Odnos prema znanju

Moderno se društvo opisuje kao vrsta društva koja je obilježena prosvjetiteljstvom te u kojoj veliku ulogu imaju znanosti o čovjeku i prirodi. Kao takav, modernizam je počivao na vjerovanju u jednakost svih ljudi i na pravednom poretku koji je bio uređen znanjem.²⁰ U postmodernizmu se događa promjena takvih modernih filozofskih ideala. Uzrok tih promjena sadržan je u razvitku znanosti, isključivanju iz znanstvene zajednice svih onih koji nisu institucionalno potvrđeni te u uporabi stečenih spoznaja u nedeklarirane svrhe.²¹

Jean-François Lyotard, jedan od najznačajnijih postmodernističkih teoretičara, u svome glasovitome djelu *Postmoderno stanje* pokazuje da su u postmodernizmu napredak znanosti tj. informatički razvoj te različite društvene i tehnološke promjene dovele do drugačijeg poimanja znanja.²² On smatra da u postmodernizmu dolazi do propitivanja legitimnosti modernog znanstvenog znanja koje je svoju objektivnost i legitimnost temeljilo na dvjema velikim metanaracijama – priči spekulacije i priči o oslobođenju.²³ Pritom, J. F. Lyotard objašnjava razliku između narativnog i znanstvenog znanja. Za narativno znanje

²⁰ Rajh, Arian: „Postmoderna arhivistika: uvodna pitanja“, *Arhivski vjesnik*, br. 1., god. 46., Hrvatski državni arhiv, Zagreb, 2003., str. 4.

²¹ Isto, str. 5.

²² Lyotard, Jean-François: *Postmoderno stanje: Izvještaj o znanju*, Ibis grafika, Zagreb, 2005., str. 2-3.

²³ Isto, str. 44-53.

kaže da je karakteristično za predmoderne oblike predaje²⁴ te da je priča njegov prvenstveni oblik. Za narativno je znanje ključno to što ne treba posebne postupke koji će ga autorizirati jer priče same po sebi imaju autoritet zbog toga što ih legitimira sam narod, odnosno subjekti koji najprije slušaju, zatim pričaju te naposljetku postaju predmetom tih priča.²⁵ S druge strane, znanstveno se znanje, karakteristično za modernizam, sastoji od „razvijenih sustava dokazivanja i argumentiranja u modernim institucijama, gdje se narativno znanje nastojalo prevladati“.²⁶ Za razliku od narativnog znanja koje, prema Lyotardovim riječima, prihvaća mnoštvo jezičnih igara, znanstveno znanje zahtijeva izdvajanje denotacijske jezične igre i isključenje ostalih.²⁷ Kod znanstvenoga znanja kriterij prihvatljivosti nekog iskaza jest njegova istinosna vrijednost. Ipak, u modernizmu se postavlja pitanje – *tko odlučuje o uvjetima istinitog?* jer se na temelju znanja više ne uspostavljaju samo istine o okolini, već se donose i propisi koji u njoj vrijede. Kako bi se odgovorilo na to pitanje, nastale su dvije velike priče legitimacije znanja u odnosu prema narodu/naciji te državi – emancipacijska i spekulativna metanaracija²⁸ kojima je funkcija pozakonjenje modernoga znanja, bez da sebe dovode u pitanje.²⁹ Emancipacijska ili naracija oslobođenja „proizišla je iz ideje Francuske revolucije i proglasila čovječanstvo subjektom znanja, tako da svaki narod daje legitimnost državi, a zauzvrat dobiva znanje različitim

²⁴ Rajh, Arian: „Postmoderna arhivistika: uvodna pitanja“, *Arhivski vjesnik*, br. 1., god. 46., Hrvatski državni arhiv, Zagreb, 2003., str. 17.

²⁵ Lyotard, Jean-François: *Postmoderno stanje: Izvještaj o znanju*, Ibis grafika, Zagreb, 2005., str. 33.

²⁶ Rajh, Arian: „Postmoderna arhivistika: uvodna pitanja“, *Arhivski vjesnik*, br. 1., god. 46., Hrvatski državni arhiv, Zagreb, 2003., str. 17.

²⁷ Lyotard, Jean-François: *Postmoderno stanje: Izvještaj o znanju*, Ibis grafika, Zagreb, 2005., str. 29, 36.

²⁸ Rajh, Arian: „Postmoderna arhivistika: uvodna pitanja“, *Arhivski vjesnik*, br. 1., god. 46., Hrvatski državni arhiv, Zagreb, 2003., str. 17.

²⁹ Raspudić, Nino: *Slaba misao – jaki pisci: Postmoderna i talijanska književnost*, Naklada Jurčić, Zagreb, 2006., str. 52.

oblicima formalne naobrazbe“.³⁰ Spekulativna je metanaracija pripadala filozofskoj sferi njemačkog klasičnog idealizma, a subjekt znanosti više nije narod, već spekulativni duh.³¹

Zbog brojnih društvenih i kulturnih promjena te proživljenih ratnih i drugih terora, u drugoj polovici dvadesetog stoljeća perspektiva se mijenja. U postmodernizmu se javlja nepovjerenje prema velikim pričama te se znanstveno znanje delegitimizira. Metanaracije gube vjerodostojnost neovisno o načinu ujedinjavanja koji im je bio pripisivan – i kao spekulativna priča i kao priča o emancipaciji.³² J. F. Lyotard tvrdi da stari polovi privlačnosti koje su sačinjavale nacionalne države, partije, zanimanja, institucije i povijesne tradicije gube svoju privlačnost,³³ neke znanstvene discipline nestaju, sveučilišta gube ulogu spekulativne legitimnosti, zaključuje se da takozvani projekt oslobođenja nema nikakve veze sa znanošću. Javlja se spoznaja da znanost ne može legitimirati samu sebe, kao što je to pretpostavljala spekulativnost, podsjeća Lyotard.³⁴

U *Postmodernom stanju*, Lyotard rabi pojam jezičnih igara koji je prilikom proučavanja jezika uveo L. Wittgstein, a pod kojim je podrazumijevao različite vrste iskaza. Kao što sam ranije spomenula, moderno znanstveno znanje izdvaja denotacijsku jezičnu igru i isključuje sve ostale.³⁵ Međutim, u postmodernizmu se u prvi plan stavlja činjenica da čak i rasprava o denotativnim iskazima zahtijeva pravila te da osim denotativne igre, moderno znanstveno znanje uključuje i

³⁰ Rajh, Arian: „Postmoderna arhivistika: uvodna pitanja“, *Arhivski vjesnik*, br. 1., god. 46., Hrvatski državni arhiv, Zagreb, 2003., str. 17.

³¹ Lyotard, Jean-François: *Postmoderno stanje: Izvještaj o znanju*, Ibis grafika, Zagreb, 2005., str. 47.

³² Raspudić, Nino: *Slaba misao – jaki pisci: Postmoderna i talijanska književnost*, Naklada Jurčić, Zagreb, 2006., str. 53.

³³ Lyotard, Jean-François: *Postmoderno stanje: Izvještaj o znanju*, Ibis grafika, Zagreb, 2005., str. 21.

³⁴ Isto, str. 56-58.

³⁵ Isto, str. 36.

preskriptivnu igru.³⁶ Budući da su velike priče izgubile svoju vjerodostojnost, u postmodernizmu se iznova postavlja pitanje legitimnosti znanja. Očituje se saznanje da znanost „igra svoju vlastitu igru i ne može legitimirati druge jezične igre“, događa se rasap neodređenog broja jezičnih igara od kojih svaka podliježe vlastitim pravilima. Prema Lyotardu, legitimnost znanja u postmodernizmu dolazi iz ljudskih jezičnih praksi i njihove komunikacijske interakcije.³⁷ Legitimnost se znanja u postmodernizmu oslanja na paralogiju.³⁸ Stoga se u postindustrijskom društvu i znanje prenosi na drugačiji način – glavnu ulogu više nemaju znanstvenici, sveučilišta i studenti. Tehnološki je razvoj doprinio prijenosu znanja informatičkim putem čime je ono dostupno široj masi ljudi. Isto tako, informatizacija je društva povećala i interakcije među ljudima što isto ide u prilog širenju informacija.³⁹ Znanje se više ne oblikuje na temelju jednog metajezika ili metapriče, prijenos znanja nije ograničen samo na informacije, nego se događa interdisciplinarnost, skupljanje informacija, ali i povezivanje i interpretiranje informacija iz različitih područja (jezičnih igara) u nove cjeline.⁴⁰ Lyotard ističe da je potrebno prihvatiti različitost jezičnih igara te odustati od terora koji ih svodi na identičnost.⁴¹ Shodno tome, M. Krivak ističe da postmoderna umjetnost više ne traži istinu, „već traži svojevrsno svjedočenje o događaju, kojemu ne može biti pripisana apsolutna istinitost, koji ne može biti objektom pojmovne reprezentacije“.⁴²

³⁶ Isto, str. 96.

³⁷ Lyotard, Jean-François: *Postmoderno stanje: Izvještaj o znanju*, Ibis grafika, Zagreb, 2005., str. 57-59.

³⁸ Isto, str. 90.

³⁹ Isto, str. 74.

⁴⁰ Isto, str. 77-78.

⁴¹ Isto, str. 98.

⁴² Isto, str. 104.

3.2. Odnos prema stvarnosti

Skepsa – jedno od glavnih obilježja postmodernizma, osim kod J. F. Lyotarda koji je vezuje uz nepovjerenje u znanje, vidljiva je i u koncepciji drugih postmodernih teoretičara, ali u drugom kontekstu, u kontekstu stvarnosti.

Problematičan odnos postmodernista naspram stvarnosti vezan je uz krizu znanja te se daje naslutiti i kod Lyotarda koji je u okviru propitivanja utemeljenosti i dokazivanja znanja objasnio da iznošenje dokaza znači utvrditi neku činjenicu. Lyotard je zapravo konstatirao da je utvrđivanje bilježenje neke činjenice okom, uhom ili nekim drugim osjetilnim organom, a da osjetila varaju te da su njihov domet i moć razaznavanja ograničeni⁴³ čime sugerira da nas osjetila varaju pri našoj spoznaji svijeta i da svijet i stvarnost nisu baš onakvi kakvima nam se čine.

Pod utjecajem poststrukturalizma i dekonstrukcije, u postmodernizmu je dominantno gledište da se stvarnost ne može objektivno spoznati. Događa se takozvani jezični obrat te se nanovo propituje odnos između stvarnosti i jezika. Mišljenje da se značenje neke riječi tj. jezičnog znaka tvori od označenog (smisla riječi) koji se zajedno s označiteljem (zvukom riječi) referira na stvarnost, ne smatra se više validnim. Naprotiv, prema J. Derridau, značenje neke riječi proizvodi se od unutrašnjih odnosa jezičnih znakova, a ne od njihova odnosa prema izvanjezičnim pojavama.⁴⁴ Prema tome se u postmodernizmu gubi označeno, postoje samo označitelji te se jezik sastoji od „slobodno lebdećih označitelja koji nemaju niti točku postanka niti pravi kraj. To je samo beskrajn lanac označitelja s brojnim razinama smisla i ne korespondira s realnošću.“⁴⁵ Jezik

⁴³ Lyotard, Jean-François: *Postmoderno stanje: Izvještaj o znanju*, Ibis grafika, Zagreb, 2005., str. 63.

⁴⁴ Gross, Mirjana: „Dekonstrukcija historije ili svijet bez prošlosti“, *Historijski zbornik*, br. 1., god. 62., Društvo za hrvatsku povjesnicu, Zagreb, 2009., str. 168.

⁴⁵ Isto, str. 185.

je neovisan, samostalan sustav koji generira vlastita značenja, a njegov je odnos prema stvarnosti vrlo složen, problematičan i reguliran različitim konvencijama.⁴⁶ Stoga, ističe M. Gross, jezik kao takav ne obavještava o bilo kakvoj stvarnosti osim o svojoj vlastitoj.⁴⁷

U postmodernizmu se dakle gubi povjerenje da je jezik ogledalo svijeta, odnosno da je značenje neke riječi utemeljeno u strukturi stvarnosti te da tu strukturu izravno prenosi svijesti.⁴⁸ Kroz postmodernu se teoriju provlači relativističko filozofsko shvaćanje prema kojemu ni svijet ni njegovi društveni sistemi, pa čak ni ljudski identitet nisu entiteti koje omogućuje jezik koji korespondira stvarnosti, već da mi sami njih konstruiramo u jeziku što posljedično znači da mi ne živimo unutar stvarnosti, već unutar vlastitih predstava o njoj.⁴⁹ Spoznaja svijeta ovisi o našem prepoznavanju određenih znakova. Naime, mozak svaki opažaj koji zaprimi kodira u znak, a ako određeni znak mozak ne prepoznaje, tada primljenoj pojavi može pridodati značenje najsličnijeg pojma ili tu pojavu uopće neće ni vidjeti. Budući da svijet opažamo tako da svakoj pojavi dodijelimo ime i koncept, odnosno riječ kao znak, percepcija realnosti uvelike ovisi o količini onoga što smo naučili i imenovali.⁵⁰ C. Butler navodi da možemo znati samo ono što nam jezični znakovi dopuštaju.⁵¹ Jednostavnije rečeno, pomoću jezika sami oblikujemo svoj identitet i svijet/stvarnost, a ne obratno. Jezik

⁴⁶ Waugh, Patricia: *Metafiction: The theory and practice of self-conscious fiction*, Taylor & Francis e-Library, 2001., str. 3.

⁴⁷ Gross, Mirjana: „Dekonstrukcija historije ili svijet bez prošlosti“, *Historijski zbornik*, br. 1., god. 62., Društvo za hrvatsku povjesnicu, Zagreb, 2009., str. 168.

⁴⁸ Butler, Christopher: *Postmodernizam: Kratki uvod*, TKD Šahinpašić/BTC Šahinpašić, Sarajevo, Zagreb, 2017., str. 17.

⁴⁹ Isto, str. 23.

⁵⁰ Huzjak, Miroslav: „Stvarnost kao jezična iluzija“, *Filozofija i mediji*, Hrvatsko filozofsko društvo, Centar za filozofiju medija i mediološka istraživanja, Zagreb, 2009., str. 442-443.

⁵¹ Butler, Christopher: *Postmodernizam: Kratki uvod*, TKD Šahinpašić/BTC Šahinpašić, Sarajevo, Zagreb, 2017., str. 20-21.

je samo sustav znakova koji se odnose isključivo jedan na drugoga u beskonačnom označavanju koje nikada ne postiže stabilno značenje⁵² te se zaključuje da je stvarnost tek socijalno-lingvistički ostvaren privid jezičnog sustava u kojemu živimo.⁵³

Zbog mišljenja da svijet nije nešto puko izvan nas što možemo objektivno spoznati, odnosno činjenice da svaka individua subjektivno percipira svijet oko sebe, konstatira se da je on uvijek historijski uvjetovan, relacijski i osoban.⁵⁴ Samim time otpada bilo kakva ideja o objektivnoj realnosti koja je svima jednako spoznatljiva te se osvještava činjenica da se percepcija stvarnosti može iskrivljavati i hijerarhizirati.⁵⁵ M. Foucault drži su znanje i moć neodvojivi te smatra da svaka interpretacija stvarnosti predstavlja vršenje moći.⁵⁶ Takvome je mišljenju bio blizak i J. Derrida kada je ustanovio da, kako bismo lakše organizirali naš diskurs, „skloni smo 'davati prednost' ili se oslanjati na posebne 'transcendentalne označitelje'“⁵⁷ Takvome je shvaćanju realnosti uveliko pridonijelo i novo dekonstrukcijsko tumačenje strukturalističke binarne opreke kao odnosa moći „u kojemu jedan, privilegiran ili premoćan član vlada drugim, podčinjenim i slabijim“⁵⁸. C. Butler navodi da su se na taj način stvorili mnogi

⁵² Gross, Mirjana: „Dekonstrukcija historije ili svijet bez prošlosti“, *Historijski zbornik*, br. 1., god. 62., Društvo za hrvatsku povjesnicu, Zagreb, 2009., str. 186.

⁵³ Gross, Mirjana: „Dekonstrukcija historije ili svijet bez prošlosti“, *Historijski zbornik*, br. 1., god. 62., Društvo za hrvatsku povjesnicu, Zagreb, 2009., str. 167-168.

⁵⁴ Raspudić, Nino: *Slaba misao – jaki pisci: Postmoderna i talijanska književnost*, Naklada Jurčić, Zagreb, 2006., str. 33.

⁵⁵ Butler, Christopher: *Postmodernizam: Kratki uvod*, TKD Šahinpašić/BTC Šahinpašić, Sarajevo, Zagreb, 2017., str. 21.

⁵⁶ Raspudić, Nino: *Slaba misao – jaki pisci: Postmoderna i talijanska književnost*, Naklada Jurčić, Zagreb, 2006., str. 33.

⁵⁷ Butler, Christopher: *Postmodernizam: Kratki uvod*, TKD Šahinpašić/BTC Šahinpašić, Sarajevo, Zagreb, 2017., str. 22.

⁵⁸ Biti, Vladimir: „Gospodar i rob: hermeneutika i poststrukturalizam“, *Nova Croatica: časopis za hrvatsku književnost i kulturu*, br. 1 [31], god. 1 [51], Odsjek za kroatistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2007., str. 188.

pogrešni temeljni odnosi jer obično jedan od tih termina ima prednost pred drugim, dok oni zapravo ovise jedan o drugome.⁵⁹ Pritom se entiteti ja/mi, sadašnjost, Zapad, muškarac, razum smatraju superiornima te imaju prednost nad entitetima nje/njega/njih, prošlosti, Istoka, žene, osjetila što ću konkretnije obrazložiti u poglavljima vezanima uz feminističku i postkolonijalnu teoriju.

3.3. Odnos prema prošlosti

Budući da se u postmodernizmu svijet više ne percipira kao „otvorena knjiga koju se može na jedinstven i apsolutan način 'dešifrirati' i pročitati“,⁶⁰ različiti književni teoretičari i povjesničari počinju propitivati historiografiju i uopće mogućnost objektivne spoznaje prošlosti. Jedan od njih je i američki teoretičar povijesti Hayden White koji je izazvao najviše reakcija kada je problematizirao ulogu jezika i pripovjednih oblika u pisanju povijesti te doveo u pitanje mogućnost spoznaje prošlosti kroz povijest. H. White je raskrstio s tradicionalnom objektivističkom historiografijom tvrdeći da se historiografija pokorava istim naratološkim pravilima jednako kao i književnost.⁶¹ Iako je priznao da između povijesti i književnosti postoji razlika jer sadržaj povijesnih priča čine stvarni događaji koji su se uistinu dogodili dok u književnosti sadržaj čine imaginarni događaji koje je izmislio pripovjedač,⁶² H. White u nekoj mjeri povezuje pisanje povijesti s pisanjem književnog djela. Tvrdi da „rekonstrukcija prošle stvarnosti uvijek uključuje selekciju te 'ispunjavanje praznina'“ pri čemu

⁵⁹ Butler, Christopher: *Postmodernizam: Kratki uvod*, TKD Šahinpašić/BTC Šahinpašić, Sarajevo, Zagreb, 2017., str. 22.

⁶⁰ Raspudić, Nino: *Slaba misao – jaki pisci: Postmoderna i talijanska književnost*, Naklada Jurčić, Zagreb, 2006., str. 33.

⁶¹ Jurković, Marta: „Whiteovo djelo i njegova međunarodna recepcija“ u „In memoriam Hayden White (1928-2018)“, *Historijski zbornik*, br. 1., god. 71., Društvo za hrvatsku povjesnicu, Zagreb, 2018., str. 206.

⁶² Furjanić, Lovro: „Otvora li Hayden White vrata objektivnoj historiografiji?“ u „In memoriam Hayden White (1928-2018)“, *Historijski zbornik*, br. 1., god. 71., Društvo za hrvatsku povjesnicu, Zagreb, 2018., str. 210.

„ispunjavanje praznina“ ovisi o povjesničarevoj interpretaciji poznatih dostupnih podataka. Upravo zbog toga što povijesni tekstovi u nekoj mjeri ovisi o sudovima onih koji ih pišu (povjesničara) proizlazi Whiteova skepsa oko same objektivnosti historiografije. U tom smislu on povezuje pisca historiografskog teksta s piscem književnoga djela jer i jedan i drugi biraju relevantnost pojedinih činjenica koje će uključiti u narativ, kao i strategije koncipiranja narativa, zbog čega taj njihov narativ, smatra H. White, ovisi isključivo o njihovim moralnim vrijednostima koje su pak vezane uz njihov osobni svjetonazor, ideologiju, kulturu i slično.⁶³

3.4. Utjecaj na književnost

Kriza znanja i znanosti, Lyotardovo isticanje važnosti prihvaćanja različitosti jezičnih igara te ukidanje bilo kakve mogućnosti konačnih značenja, odnosno spoznaja da se stvarnost, a ni prošlost ne mogu objektivno i jednoznačno spoznati utječu i na razmišljanja o književnosti. U duhu takvih doktrina, postmoderna književnost također raskida sa svakom težnjom za realizmom i jednoznačnošću koja se sagledava u jednoj velikoj naraciji te nagovješćuje vladavinu pluralizma.

Pod utjecajem Rolanda Barthesa i njegovog koncepta smrti autora javlja se spoznaja da nije autor onaj tko daje tekstu konačno značenje nego da tekst zapravo ni nema krajnje značenje, već je on „sačinjen od mnogostrukih pisanja, izveden iz raznih kultura te ulazi u međusobne odnose dijaloga, parodije, osporavanja. Ipak, R. Barthes ističe, postoji jedno mjesto gdje ta mnogostrukost nalazi svoje žarište, a to mjesto je čitatelj“.⁶⁴ Povlači se paralela s percepcijom stvarnosti – kao što svaki čovjek na svoj način vidi svijet oko sebe, ovisno o njegovom znanju,

⁶³ Jurković, Marta: „Whiteovo djelo i njegova međunarodna recepcija“ u „In memoriam Hayden White (1928-2018)“, *Historijski zbornik*, br. 1., god. 71., Društvo za hrvatsku povjesnicu, Zagreb, 2018., str. 206.

⁶⁴ Beker, Miroslav: *Suvremene književne teorije*, Matica hrvatska, Zagreb, 1999., str. 200-201.

kulturološkoj pozadini i slično, tako ni tekst nema jedno jedinstveno značenje, već ga svatko na svoj način može interpretirati, odnosno iz njega različiti čitatelji mogu iščitati različita značenja.

Osim činjenice da književni tekstovi imaju više značenja, s obzirom da se u postmodernizmu propituje koliko se povijesni tekstovi referiraju na stvarnost, a koliko ovise o povjesničarevim subjektivnim odabirima, prevladava uvjerenje da ni književna djela ne mogu govoriti o stvarnosti. Kao što se značenje jezičnih znakova dobiva iz njihovog odnosa jednog prema drugome, više se ne smatra da se književni tekstovi odnose na vanjsku stvarnost, nego se uvodi pojam intertekstualnosti pod kojim se podrazumijeva da se tekstovi odnose jedni na druge, tekstovi ne govore ništa novo, već se konstantno reproduciraju i ponovno iznose stara stanovišta i već iznošene ideje.⁶⁵

Dominantno gledište da su književna djela, jednako kao i stvarnost, konstruirana pomoću jezika te da se ne mogu jednoznačno spoznati u postmodernizmu ide tako daleko da u tome razdoblju nastaje poseban tip proze koji se naziva metafikcija, a koji svojom autoreferencijalnošću upućuje čitatelja na vlastitu fikcionalnost, tekstualnost i posredovanost.⁶⁶ Patricia Waugh potvrđuje da je metafikcija, kao i općenito povećana svijest o „meta“ razinama diskursa, rezultat povećane socijalne i kulturne samosvijesti postmodernoga društva te odražava svijest o funkciji jezika u konstruiranju našeg osjećaja za svakodnevnu stvarnost.⁶⁷ Prema P. Waugh, metafiksijska su književna djela izgrađena na opoziciji, ona poput tradicionalnih književnih djela konstruiraju fikcionalnu

⁶⁵ Butler, Christopher: *Postmodernizam: Kratki uvod*, TKD Šahinpašić/BTC Šahinpašić, Sarajevo, Zagreb, 2017., str. 33.

⁶⁶ *Hrvatska enciklopedija*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, URL: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=40340> (pristupljeno: 24. 5. 2021.)

⁶⁷ Waugh, Patricia: *Metafiction: The theory and practice of self-conscious fiction*, Taylor & Francis e-Library, 2001, str. 3.

iluziju, ali je istovremeno i različitim postupcima razotkrivaju.⁶⁸ Pritom postoje različiti načini kojima se to postiže. Metafikcija može upućivati na konvencije književnog djela, odnosno na proces izgradnje nekog književnog djela, može u formi parodije komentirati određeno djelo ili fikcionalni modus ili može stvoriti alternativne jezične strukture ili svjetove koji potiču čitatelja da se u razumijevanju djela oslanja na svoje znanje o tradicionalnim književnim konvencijama.⁶⁹

O novom pripovjednom žanru u postmodernizmu govori i Linda Hutcheon, ali u terminu historiografske metafikcije. Pod tim terminom ona podrazumijeva književna djela koja su također autorefleksivna, ali koja se bave poviješću, povijesnim događajima ili osobama.⁷⁰ Kao što sam ranije spomenula, u postmodernizmu jača svijest o povijesti kao ljudskoj konstrukciji zbog čega povijest ne može biti u potpunosti objektivna. L. Hutcheon ističe da povijest postoji i izvan teksta, ali je njezina dostupnost u potpunosti uvjetovana tekstualnošću. Naime, povijest možemo spoznati na samo jedan način i to nikad izravno, već posredno – kroz različite tekstove, dokumente. U tom smislu čak i različite institucije te njihove društvene strukture i prakse mogu biti poimane kao tekst, a postmoderna proza, upozorava L. Hutcheon upravo upozorava na tu činjenicu i njezine posljedice.⁷¹ Djela koja pripadaju historiografskoj metafikciji, prema L. Hutcheon, otvoreno pokazuju načine na koje su konstruirana, ali su ona uvijek povijesno određena. Na taj se način, smatra L. Hutcheon, istovremeno dovodi u pitanje je li utemeljenost povijesnih znanja u prošlosti stvarna.⁷²

⁶⁸ Isto, str. 6.

⁶⁹ Waugh, Patricia: *Metafiction: The theory and practice of self-conscious fiction*, Taylor & Francis e-Library, 2001, str. 4-5.

⁷⁰ Hutcheon, Linda: *A Poetics of Postmodernism: History, Theory, Fiction*, Taylor & Francis e-Library, 2004., str. 5.

⁷¹ Isto, str. 16.

⁷² Isto, str. 92-93.

Historiografska metafikcija pobija prirodne metode razlikovanja povijesnih činjenica i fikcije tvrdeći da su i povijest i fikcija samo diskursi, ljudski konstrukti, na kraju krajeva, znakovni sustavi koji teže biti poimani istinitima.⁷³

Kao jednu od centralnih metoda kojima se služi historiografska metafikcija, L. Hutcheon navodi parodiju, ali ne u smislu nostalgije za prošlošću, već je temeljno obilježje parodije u postmodernizmu ironijska kritika prošlosti. Parodija kao takva kroz dvostruku oštricu, što L. Hutcheon naziva dvostruko kodiranje, kritikom i ironijskim odmakom od prošlosti ruši naše pretpostavke o reprezentaciji prošlosti, ali je istovremeno i kreativna pa nam pokazuje i granice i moći te reprezentacije.⁷⁴ Prema riječima S. Tadić-Šokac, parodija je „istovremeno i konvencionalan i revolucionaran žanr, istodobno gleda unatrag i unaprijed i pri tome iznosi svijest pisca o literarnosti, o formi i o funkciji onoga što piše. Parodija je, dakle, ujedno i neoriginalna i originalna. Ona uvijek nekog ili nešto posve otvoreno prepisuje, a pritom zadržava i nerijetko ostvaruje mogućnost da bude inventivna i stvaralačka.“⁷⁵ L. Hutcheon navodi da se parodija može koristiti kao autorefleksivna tehnika koja ukazuje na umjetnost kao umjetnost, ali i na umjetnost koja je neizostavno vezana uz svoju estetiku ili društvenu prošlost. Ironijska karakteristika parodije pokazuje znak određene samosvijesti o sredstvima ideološke legitimacije naše kulture. U tome smislu, historiografska metafikcija može kroz parodiju istražiti povijest, odnosno kako su pojedine reprezentacije povijesti legitimizirane i autorizirane⁷⁶ što je u postmodernoj književnosti, kao što ću u nastavku rada prikazati, vrlo često prisutno.

⁷³ Isto, str. 93.

⁷⁴ Hutcheon, Linda: *The Politics of Postmodernism*, Taylor & Francis e-Library, 2001., str. 98.

⁷⁵ Tadić-Šokac, Sanja: *Roman o samome sebi*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, Rijeka, 2018., str. 48.

⁷⁶ Hutcheon, Linda: *The Politics of Postmodernism*, Taylor & Francis e-Library, 2001., str. 101.

4. Postkolonijalni i feministički diskurs

Pod filozofskim, lingvističkim i književno-kritičkim teorijskim utjecajem koji sam prethodno u radu pokušala što jednostavnije sažeti i objasniti, u postmodernoj se književnosti otvaraju nove perspektive. U skladu s poznatim citatom – *povijest pišu pobjednici*, dolazi se do zaključka da su i brojna književna djela pisana od strane *pobjednika*, odnosno od strane onih koji su imali moć. U postmodernizmu dolazi do zaokreta te se razvijaju brojne nove teorije koje pokušavaju ocrtati prošlost iz perspektive prethodno isključenih, kako ih je L. Hutcheon nazvala, ekscentrika.⁷⁷ U tome smislu, u književnim se djelima narativni glas daje ženama, homoseksualcima, različitim etnicima, domorocima, crncima, ljudima koji pripadaju radnoj klasi i drugim minornim skupinama koje su dotad bile ostavljene po strani, a nastanku je takvih književnih djela u velikoj mjeri pridonijelo i razvijanje feminističke i postkolonijalne teorije o kojima će u nastavku rada biti više riječi.

4.1. Postmoderni feminizam

Početak feminizma seže u kraj 18. stoljeća, a začetnicom modernog feminizma smatra se britanska književnica Mary Wollstonecraft koja je 1792. godine objavila djelo *Obrana ženskih prava* u kojem je zahtijevala da se ženama omogući obrazovanje.⁷⁸ Dubravka Oraić Tolić ističe da se pitanje o slobodi žena prvi put postavilo tek u modernoj kulturi koju je njemački filozof Jürgen Habermas nazvao prosvjetiteljskim projektom emancipacije čovjeka. Autorica navodi da je taj projekt bio obilježen dubinskim paradoksom jer su

⁷⁷ Hutcheon, Linda: *A Poetics of Postmodernism: History, Theory, Fiction*, Taylor & Francis e-Library, 2004., str. 12.

⁷⁸ Mihaljević, Davorka: „Feminizam – što je ostvario?“, *Mostariensia: časopis za društvene i humanističke znanosti*, god. 20., br. 1-2., Sveučilište u Mostaru i Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2016., str. 154.

„prosvjetiteljske ideje o slobodi i jednakosti pojedinaca i građanina, koje su proglašene prirodnima i univerzalnima, vrijednima za sve ljude (...) pripale samo jednom rodu - muškom“ te da je „čovjek“ koji se trebao osloboditi u „projektu emancipacije“ bio muškarac.⁷⁹ Uviđajući jednostranost, takvome su se emancipacijskom projektu suprotstavile žene te je kroz cijelo 19. stoljeće feminizam bio socijalni pokret koji je tražio da se ženu priznae jednakim čovjekom, s istim dostojanstvom i ljudskim pravima kao što ih je imao i muškarac, a što je podrazumijevalo borbu za osnovna ženska prava - pravo glasa, pravo na obrazovanje i pravo na zaposlenje.

Prema Dubravci Oraić Tolić, nakon velikih promjena koje su zadesile svijet u 19. i 20. stoljeću poput dvaju svjetskih ratova te nakon što su žene stekle pravo glasa u svim zemljama demokratskog svijeta, nastupio je novi feminizam s kojim su se pojavila nova pitanja koja su prvi put u povijesti kulture otvarale i poticale žene. Glavno područje kojim se sada bavio feministički patos više nisu bila politička i socijalna prava, već je naglasak bio na institucionalizaciji ženskog pitanja, identitetu ženskog subjekta te na slobodi tijela čije je oslobođenje brzo dovršila spolna revolucija.⁸⁰ Dubravka Oraić Tolić ističe da u „70-im godinama na svim stranama niču feminističke teorije koje na različite načine tematiziraju problem 'žene', bilo kao ženske literature (književnost koju pišu žene) ili ženskog identiteta“ pa tako u Americi nastaju feministička kritika i ženski studiji, u Francuskoj žensko pismo, a u Njemačkoj ženska istraživanja.⁸¹

Proučavajući literaturu uvidjela sam da je razvoj postmoderne teorije dvojako utjecao na feminističku teoriju i književnu kritiku. Možemo reći da je

⁷⁹ Oraić Tolić, Dubravka: „Muška moderna i ženska postmoderna“, *Kolo 2*, Matica Hrvatska, 2001., str. 2. URL: <https://www.matica.hr/kolo/286/muska-moderna-i-zenska-postmoderna-19899/> (pristupljeno: 4. 6. 2021.)

⁸⁰ Isto, str. 5.

⁸¹ Oraić Tolić, Dubravka: „Muška moderna i ženska postmoderna“, *Kolo 2*, Matica Hrvatska, 2001., str. 5. URL: <https://www.matica.hr/kolo/286/muska-moderna-i-zenska-postmoderna-19899/> (pristupljeno: 4. 6. 2021.)

odnos između feminizma i postmodernizma ambivalentan jer se s jedne strane postmodernistička i feministička stajališta u mnogočemu preklapaju, dok se s druge strane razilaze što ću u nastavku rada objasniti.

Dakle, u duhu postmodernizma, kada više ne postoji vjera u apsolutno znanje, istinu ili stvarnost, već je sve društveno konstruirano i relativno, plodno se razvija i feministička književna kritika. Feministkinje su jednako kao i postmodernisti „razotkrile političku moć akademije i znanja te kritizirale navodnu neutralnost i objektivnost akademije, tvrdeći da ideje koje su smatrane univerzalno primjenjivima vrijede samo za ljude određene kulture, klase i rase“,⁸² odnosno spola. D. Oraić Tolić navodi da je „feministički pogled 70-ih godina 20. stoljeća došao do šokantnog uvida: književnost za koju se vjerovalo da je spolno neutralna tj. univerzalna, bila je zapravo - muška“. U skladu s time, autorica navodi, u feminističkoj je kritici i ženskim studijima otkrivena značajna spolna asimetrija, odnosno dolazi se do uvida da u književnosti dominiraju ne samo muški likovi i muške perspektive, već je i većina autora muškog spola, a ako se katkad u književnosti i pojave žene i ženski likovi, one su najčešće u funkciji muškarca ili završavaju tragično.⁸³ D. Oraić Tolić se pri razmatranju odnosa između muškaraca i žena poziva na već spomenute binarne opozicije te kaže da su sve binarne opreke koje je zapadna civilizacija poznavala, u modernoj kulturi dobile žestoka spolna obilježja. Muškarci su tako „zauzeli poziciju kulture, duha, općeg, logosa, nužnosti, transcendencije, označenog i smisla. Žene su potpale u drugi niz manje vrijednih članova opreka, tamo gdje se nalaze priroda, tijelo, pojedinačno, osjećajnost, imanencija, označitelj i predmet. Muškarci su postali autori, proizvođači tekstova i materijalnih dobara, žene su bile čitateljice i

⁸² Nicholson, Linda J.: *Feminizam/postmodernizam*, Liberata, Centar za ženske studije, Zagreb, 1999., str. 10.

⁸³ Oraić Tolić, Dubravka: „Muška moderna i ženska postmoderna“, *Kolo 2*, Matica Hrvatska, 2001., str. 1. URL: <https://www.matica.hr/kolo/286/muska-moderna-i-zenska-postmoderna-19899/> (pristupljeno: 4. 6. 2021.)

potrošačice u obitelji, društvu, modi“.⁸⁴ Pritom između navedenih opreka vrijedi hijerarhijski odnos prema kojemu se vrijednost pridaje prvome članu, odnosno muškarcu te se na taj način „na svim područjima moderne kulture uspostavio čvrsti rodni poredak u kojemu su muškarci prisvojili niz binarnih opreka i zatim ga proglasili za univerzalan, prirodan i općevaljan“.⁸⁵ O tome pišu i autorice Lada Čale-Feldman i Ana Tomljenović u *Uvodu u feminističku kritiku* kada književnost nazivaju patrijarhalnom institucijom.⁸⁶ Autorice ustvari razmatraju, mogli bismo reći nepovoljan, položaj žena u povijesti književnosti na više razina – ponajprije žene kao autorice pa onda i žene kao čitateljice te žene kao likovi u književnim djelima i to i u svjetskoj, ali i u hrvatskoj književnosti. Između ostalog, one ističu da su žene spisateljice zapravo bile prisutne u književnosti od davnina, samo što su se do 19. stoljeća one većinom priklanjale anonimnosti ili pseudonimima,⁸⁷ a u prošlosti je česta praksa bila i to da književna djela zajedno pišu bračni partneri, očevi i djeca, braća, sestre i prijatelji i slično pri čemu je pravo na autorski potpis imala samo jedna „moćnija“ strana, dok su sociokulturno podređeni članovi autorskog para, primjerice sestre, kćeri, ljubavnice i supruge bili ostavljeni po strani i prešućeni.⁸⁸ Isto je tako i kroz književni kanon vidljiva dominacija muških autora što autorice objašnjavaju činjenicom da su kritičari, izdavači, književni žiriji, akademije, povjesničari književnosti i ostali faktori koji odlučuju o izdavanju, recepciji i priznavanju književnih djela podcjenjivali spisateljice te su za njih „žene-pisci oduvijek bile najprije žene, a tek onda pisci“, a njihova književnost ili manjkava ili suvišna, obilježena 'nedostatkom imaginacije, logike,

⁸⁴ Oraić Tolić, Dubravka: „Muška moderna i ženska postmoderna“, *Kolo 2*, Matica Hrvatska, 2001., str. 3. URL: <https://www.matica.hr/kolo/286/muska-moderna-i-zenska-postmoderna-19899/> (pristupljeno: 4. 6. 2021.)

⁸⁵ Isto, str. 4.

⁸⁶ Čale-Feldman, Lada; Tomljenović, Ana: *Uvod u feminističku književnu kritiku*, Leykam international d.o.o., Zagreb, 2012., str. 105.

⁸⁷ Isto, str. 89.

⁸⁸ Isto, str. 91.

objektivnosti, metafizičke misli; nedostatkom kompozicije, sklada, formalnog savršenstva“ i slično.⁸⁹

Ipak, „u apokaliptičnom dijelu postmoderne misli i dekonstrukciji“ stvari se mijenjaju te u postmoderni dolazi do kraja velikog muškog subjekta i njegovog emancipacijskog projekta.⁹⁰ Dekonstruktivski slom hijerarhijskog odnosa članova u binarnim oprekama i spoznaja da ne postoje „jači“ i „slabiji“ članovi, odnosno da nijedan član nema prednost pred drugim članom, već da oni zavise jedni o drugima baca novo viđenje na odnos muškaraca i žena te otvara mnoge mogućnosti istraživanja i rasprava u sklopu feminističke teorije pa tako D. Oraić Tolić konstatira da nakon „muške moderne“ dolazi „ženska postmoderna“.⁹¹

Međutim, kao što sam ranije spomenula, ne smatraju sve feminističke teoretičarke da postmodernizam i feministička književna kritika idu ruku pod ruku, već da u odnosu postmodernizma i feminizma ne vlada samo idila. Nasuprot tome, neke su feministice skeptične prema vrijednostima postmodernog obrata za feminizam te smatraju da usvajanje postmodernih ideja prijeti uništenju feminizma. Naime, pod utjecajem J. F. Lyotarda i njegovog stajališta da u postmodernizmu „velike legitimacijske pripovijesti“ više ne vrijede, odnosno da više ne može postojati vjera da postoji „privilegirani metadiskurs koji jednom zauvijek može obuhvatiti istinu svakog prvo-razrednog diskursa“, već da su ti takozvani metadiskursi tek jedni od mnogih,⁹² o samoj se feminističkoj teoriji počinje raspravljati kao o jednoj velikoj naraciji. O paradoksnj situaciji vezanoj uz male i velike priče govori i Boris Gunjević u članku *O nasilju i teroru velikih*

⁸⁹ Čale-Feldman, Lada; Tomljenović, Ana: *Uvod u feminističku književnu kritiku*, Leykam international d.o.o., Zagreb, 2012., str. 118.

⁹⁰ Oraić Tolić, Dubravka: „Muška moderna i ženska postmoderna“, *Kolo 2*, Matica Hrvatska, 2001., str. 4. URL: <https://www.matica.hr/kolo/286/muska-moderna-i-zenska-postmoderna-19899/> (pristupljeno: 4. 6. 2021.)

⁹¹ Isto.

⁹² Fraser, Nancy; Nicholson, Linda J.: *Društvena kritika bez filozofije: susret feminizma i postmodernizma* u Nicholson, Linda J.: *Feminizam/postmodernizam*, Liberata, Centar za ženske studije, Zagreb, 1999., str. 25.

i malih pripovijesti kada kaže da i „male pripovijesti vode svoje ratove“, odnosno „male pripovijesti ne samo da imaju svoje glasne naratore, teoretičare, pa i ideologe, nego inzistiraju i na identitetu 'interpretativne zajednice' malih pripovijesti“.⁹³

Prema Nancy Fraser i Lindi J. Nicholson „jedan od problema prvih feminističkih društvenih teorija bio je previše grandiozan i totalan teorijski koncept“. Drugim riječima, feministička je teorija trebala interkulturalno objasniti seksizam i društveni život, a teoretizirati u tom smislu značilo je, upozoravaju autorice, stvarati kvazi-metanaracije.⁹⁴ Kao takve, feminističke teorije „prešutno podrazumijevaju neke prihvaćene no neopravdane i esencijalističke pretpostavke o ljudskoj prirodi i uvjetima društvenog života“ te „pretpostavljaju metode i koncepte koji se ne mijenjaju spram vremena i povijesti“ zbog čega su nedovoljno osjetljive prema povijesnim i kulturnim različitostima te pogrešno univerzaliziraju značajke teoretičareva razdoblja, društva, kulture, klase, etničke ili rasne skupine ili seksualne orijentacije.⁹⁵ Primjere toga, autorice vide u pokušajima da se uzroci konflikta između muškaraca i žena objasne separacijom kućevne i javne sfere pri čemu žene pripadaju prvoj, a muškarci drugoj strani⁹⁶ ili pak u pokušajima koji se tiču radikalnih feministkinja, a koje osnovni izvor svih sukoba između muškaraca i žene, uključujući i klasni sukob vide u biološkim, rodnim razlikama.⁹⁷

⁹³ Gunjević, Boris: *O nasilju i teorru velikih i malih pripovijesti*, Nova prisutnost: časopis za intelektualna i duhovna pitanja, br. 2., god. 5., Kršćanski akademski krug (KRAK), 2007., str. 237.

⁹⁴ Fraser, Nancy; Nicholson, Linda J.: *Društvena kritika bez filozofije: susret feminizma i postmodernizma* u Nicholson, Linda J.: *Feminizam/postmodernizam*, Liberata, Centar za ženske studije, Zagreb, 1999., str. 31.

⁹⁵ Isto, str. 29.

⁹⁶ Isto, str. 30.

⁹⁷ Fraser, Nancy; Nicholson, Linda J.: *Društvena kritika bez filozofije: susret feminizma i postmodernizma* u Nicholson, Linda J.: *Feminizam/postmodernizam*, Liberata, Centar za ženske studije, Zagreb, 1999., str. 29.

Pod utjecajem postmoderne teorije i pritiskom na metanaracije, Nancy Fraser i Linda J. Nicholson navode da su u 80-im godinama prošloga stoljeća mnoge feministice odustale od jednouzročnosti objašnjenja seksizma te su napustile projekt feminizma kao jedne velike univerzalističke znanstvene teorije.⁹⁸ Tome su pridonijele i brojne feministice koje su kritizirale dotadašnju feminističku teoriju u kojoj se njegovao esencijalistički pristup ženskom identitetu s kojim su se identificirati mogle mahom bijele heteroseksualne obrazovane žene pripadnice srednje klase, a u kojem, prema njihovom mišljenju, nije bilo mjesta za crne žene koje su doživljavale rasnu diskriminaciju, ali ni sve bijele žene koje nisu bile obrazovane i ekonomski situirane.⁹⁹ Davorka Mihaljević ističe da pritisak na takvu koncepciju feminističke teorije kulminira 1981. godine objavom knjige *Zar ja nisam žena* američke autorice Glorie Jean Watkins, poznatije pod pseudonimom Bell Hooks kojom se upozorava na postojanje rasizma i rasističke podjele žena unutar feminističke teorije.¹⁰⁰

Takve su diskusije feminističkih znanstvenica otvorile prostor da se feminističkom proučavanju ženskog rodnog identiteta pristupa s pluralnim i složeno konstruiranim koncepcijama društvenoga identiteta „retirajući rod kao jednu od mnogih relevantnih postavki, učinivši isto sa klasom, rasom, etnicitetom, dobi i seksualnom orijentacijom“.¹⁰¹ Stoga su se feministkinje usredotočile na razlike između žena te na njihove kulturne i historijske specifičnosti pa se javljaju brojne autorice poput Bell Hooks, Glorie Joseph, Audre Lorde koje su progovarale o tzv. crnom feminizmu te Adrienne Rich i Marilyn Frye koje su u svojim radovima ukazale na marginalizaciju homoseksualnosti u feminističkim

⁹⁸ Isto, str. 33-35.

⁹⁹ Mihaljević, Davorka: „Feminizam – što je ostvario?“, *Mostariensia: časopis za društvene i humanističke znanosti*, god. 20., br. 1-2., Sveučilište u Mostaru i Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2016., str. 164.

¹⁰⁰ Isto, str. 163.

¹⁰¹ Fraser, Nancy; Nicholson, Linda J.: *Društvena kritika bez filozofije: susret feminizma i postmodernizma* u Nicholson, Linda J.: *Feminizam/postmodernizam*, Liberata, Centar za ženske studije, Zagreb, 1999., str. 35.

studijama i slično.¹⁰² Na taj se način, kako su autorice Nancy Fraser i Linda J. Nicholson istakle, ide prema postmodernom feminizmu u kojem se konačno priznaje raznolikost ženskih potreba i iskustava te unutar feminističkih teorija konačno ulaze sve žene pa tako i one siromašne, žene radnice koje pripadaju nižoj klasi, nebjelkinje, lezbijke i sve ostale žene koje su dosad bile ostavljene po strani.¹⁰³

4.2. Postkolonijalna teorija

Na samome sam početku ovoga rada spomenula da prema Danielu Bellu, u drugoj polovici 20. stoljeća jača skepticizam prema tradicionalnim humanističkim i univerzalističkim ideologijama što on smatra krajem vijeka ideologija. Međutim, autor ističe da u drugoj polovici 20. stoljeća političari u novim državama nastalima na tlu Azije i Afrike stvaraju nove ideologije koje imaju „pretežno instrumentalni karakter i lokalnog su značenja“, a glavni im je cilj privredni rast i nacionalna moć.¹⁰⁴ Takve su nove, možemo reći antikolonijalne ideologije vezane uz vojno-političko oslobođenje koloniziranih područja od strane njihovih kolonizatora te su stajale u uskoj vezi s procesom dekolonizacije koji je u godinama nakon Drugog svjetskog rata bio na svome vrhuncu.

Za postkolonijalnu teoriju Zvonimir Glavaš tvrdi da je ona, „izrazito heterogen splet diskursa usmjerenih naoko međusobno razmjerno različitim fenomenima“ zbog čega je teško utvrditi njezinu jednoznačnu definiciju.¹⁰⁵

¹⁰² Fraser, Nancy; Nicholson, Linda J.: *Društvena kritika bez filozofije: susret feminizma i postmodernizma* u Nicholson, Linda J.: *Feminizam/postmodernizam*, Liberata, Centar za ženske studije, Zagreb, 1999., str. 34.

¹⁰³ Isto, str. 35.

¹⁰⁴ Žubrinić, Dušan: „Kraj ideologije i postindustrijsko društvo“, *Revija za sociologiju*, god. 6., br. 2-3., Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb, 1976., str. 81.

¹⁰⁵ Glavaš, Zvonimir: „Razgradnja orijenta – razvoj i temeljni koncept postkolonijalne teorije“, *Essehist: časopis studenata povijesti i drugih društven-humanističkih znanosti*, br. 4., god. 4., Filozofski fakultet u Osijeku, Osijek, 2012., str. 75.

Književni teoretičar Vladimir Biti također postkolonijalnu teoriju definira kao „raznorodan teorijski korpus koji se bavi poviješću i kulturom bivših kolonijalnih zemalja ili pak iz njihove perspektive preiščitava kolonizatorske kulture“,¹⁰⁶ pri čemu, dodaje Zvonimir Glavaš, „postkolonijalna teorija u središtu svog interesa ima odnos kolonijalnog i postkolonijalnog u vrlo širokoj perspektivi – proučavajući ga s povijesne, političke, ekonomske, estetske i etičke strane.“¹⁰⁷ Pritom je važno spomenuti da postkolonijalizam nije nešto što je nastalo „nakon kolonijalizma“, već, prema Billu Ashcroftu, Garethu Griffithsu i Helen Tiffin, postkolonijalizam započinje onoga trenutka kada je kolonijalni kontakt između kolonizatora i koloniziranog bio uspostavljen. U tome smislu, budući da korijeni kolonijalizma sežu u duboku prošlost, autori ističu da postkolonijalna teorija i kritika imaju vrlo dugačku povijest.¹⁰⁸

Iako se prvo sustavnije promatranje postkolonijalne teorije javlja 1959. godine u studiji *Crno lice, bijela maska* francuskog psihijatra i političkog mislioca Frantza Fanona,¹⁰⁹ pojačavanje teorijskog interesa za postkolonijalizam poklopilo se s razdobljem postmodernizma¹¹⁰ što potvrđuje i Gina Wisker koja navodi da je „proučavanje postkolonijalne književnosti i kritičke prakse cvjetalo u Britaniji, Sjedinjenim Američkim Državama, Australaziji i diljem svijeta sve od 1980-ih, u početku potaknuto političkim otporom kako u samim bivšim kolonijalnim

¹⁰⁶ Biti, Vladimir: *Pojmovnik suvremene književne i kulturne teorije*, Matica hrvatska, 2000., str. 389-390.

¹⁰⁷ Glavaš, Zvonimir: „Razgradnja orijenta – razvoj i temeljni koncept postkolonijalne teorije“, *Essehist: časopis studenata povijesti i drugih društven-humanističkih znanosti*, br. 4., god. 4., Filozofski fakultet u Osijeku, Osijek, 2012., str. 75.

¹⁰⁸ Ashcroft, Bill; Griffiths, Gareth; Tiffin, Helen: *The post-colonial studies reader*, Taylor & Francis e-Library, 2003., str. 117.

¹⁰⁹ Glavaš, Zvonimir: „Razgradnja orijenta – razvoj i temeljni koncept postkolonijalne teorije“, *Essehist: časopis studenata povijesti i drugih društven-humanističkih znanosti*, br. 4., god. 4., Filozofski fakultet u Osijeku, Osijek, 2012., str. 77.

¹¹⁰ Ashcroft, Bill; Griffiths, Gareth; Tiffin, Helen: *The post-colonial studies reader*, Taylor & Francis e-Library, 2003., str. 117.

zemljama, tako i među piscima poteklim iz njih“.¹¹¹ Simultano je djelovanje postmodernizma i postkolonijalizma prouzročilo različite diskusije jer, jednako kao što je to bio slučaj kod odnosa feminističke teorije i postmodernizma, brojni autori ističu da se između postkolonijalizma i postmodernizma također mogu uočiti sličnosti, ali i razlike.

Ugrubo rečeno, postmodernizam i postkolonijalizam imaju zajednički bitan faktor, a to jest upravo otpor prema velikim naracijama. Kao što Bill Ashcroft i suradnici u svojoj studiji pišu, glavni je projekt postmodernizma dekonstrukcija centraliziranih, logocentričnih narativa europske kulture što je vrlo slično postkolonijalnom projektu dekonstruiranju binarizma imperijalnog diskursa,¹¹² odnosno osporavanju predodžaba koje su o pokorenim kulturama stvorili kolonizatori.¹¹³ Tako se u bivšim kolonijalnim zemljama dotad dominantna snažna centralistička kultura dovodi u pitanje javljanjem arapskih, afričkih, istočnjačkih i indijskih glasova koji naglasak stavljaju na svoju vlastitu povijest i zahtijevaju da se njihovi 'glasovi' čuju.¹¹⁴ Osim toga, Linda Hutcheon navodi da u odnosu postkolonijalizma i postmodernizma postoje formalne, tematske i strategijske podudarnosti. Pritom kao formalnu karakteristiku koja je zajednička postkolonijalizmu i postmodernizmu Linda Hutcheon navodi magijski realizam koji se u postkolonijalnim književnostima sve više koristi kao način otpora totalizirajućim sistemima i naracijama konstruiranima od strane kolonizatora, a koji ispreplitanjem stvarnih i fantastičnih elemenata ruši granice između žanrova što je karakteristično za postmodernizam. Tematske se podudarnosti postkolonijalizma i postmodernizma tiču njihovog otvaranja dijaloga s

¹¹¹ Wisker, Gina: *Ključni pojmovi postkolonijalne književnosti*, AGM d.o.o., Zagreb, 2010., str. 14.

¹¹² Ashcroft, Bill; Griffiths, Gareth; Tiffin, Helen: *The post-colonial studies reader*, Taylor & Francis e-Library, 2003., str. 117.

¹¹³ Biti, Vladimir: *Pojmovnik suvremene književne i kulturne teorije*, Matica hrvatska, 2000., str. 390.

¹¹⁴ Hutcheon, Linda: *A Poetics of Postmodernism: History, Theory, Fiction*, Taylor & Francis e-Library, 2004., str. 72.

poviješću,¹¹⁵ odnosno razmatranja nametnute inačice kolonijalne povijesti. Isto kao što se u postmodernizmu propituje objektivnost povijesti, jedan od glavnih ciljeva postkolonijalne teorije jest ponovno istraživanje povijesti, ali iz perspektive koloniziranog,¹¹⁶ te se na taj način lokalna povijest ponovno revalorizira.¹¹⁷ Pritom se oba „posta“ pri preispitivanju povijesti koriste strategijom koja označava još jednu njihovu poveznicu, a to je ironija.¹¹⁸ Ironijska je strukturalna i semantička dvojnost, prema L. Hutcheon, vrlo pogodna za izražavanje paradoksalne dvostrukosti postmoderne i postkolonijalne dvostrukosti identiteta i povijesti te njihove kritike.¹¹⁹ Osim sličnog odnosa prema povijesti, otpor postkolonijalizma i postmodernizma prema bilokakvom univerzalizmu rezultira time što oba koncepta njeguju sličan odnos prema Drugima/ekscentricima¹²⁰ koji se sada nastoje uključiti u narativ, umjesto da ih se marginalizira i izostavlja što je bio slučaj dotada. Pritom, postkolonijalizam stavlja naglasak na kolonizirane dok postmodernizam obuhvaća širu sliku te, kao što sam već ranije spomenula, u narativ uključuje i nezapadnjake, ali i žene, radnu klasu, homoseksualce i slično.

Iako između postkolonijalizma i postmodernizma očigledno postoje snažne veze, između ta dva koncepta postoje i velike razlike – razlike koje su slične onima koje razdvajaju i feminizam od postmodernizma, a koje se tiču njihovih

¹¹⁵ Hutcheon, Linda: „Circling the Downspout of Empire: Post-Colonialism and Postmodernism“, *ARIEL: A Review of International English Literature*, br. 4., god. 20., The Johns Hopkins University Press, 1989., str. 151-152.

¹¹⁶ Habib, M. A. R.: *A History of Literary Criticism: From Plato to the Present*, Blackwell Publishing, Oxford, 2005., str. 739.

¹¹⁷ Hutcheon, Linda: „Circling the Downspout of Empire: Post-Colonialism and Postmodernism“, *ARIEL: A Review of International English Literature*, br. 4., god. 20., The Johns Hopkins University Press, 1989., str. 151-152.

¹¹⁸ Isto, str. 154.

¹¹⁹ Isto.

¹²⁰ Isto, str. 153.

veza s politikom. Naime, dok je postmodernizam, prema L. Hutcheon, politički ambivalentan, i postkolonijalizam i feminizam svojim agendama prelaze postmodernističke granice dekonstrukcije na područja društvenog i političkog djelovanja.¹²¹ Kada se usmjerimo na postkolonijalnu književnost, možemo uočiti da tome uistinu jest tako. Gina Wisker također tvrdi da je postkolonijalna književnost politički angažirana, odnosno da se bavi ideološki nijansiranim pitanjima poput etniciteta, moći, spola, ekonomije, obrazovanosti, jednakosti, povijesti te odnosa pojedinca prema zajednici,¹²² a sve to pod utjecajem postkolonijalne teorije koju su u raznovrsnim segmentima razradili brojni teoretičari.

Uz već spomenutog teoretičara Frantza Fanona, važno je spomenuti Edwarda Saida koji je u svom paradigmatskom djelu postkolonijalne teorije nazvanom *Orijentalizam* analizirao različite europske tekstove te zaključio da je zapadnjački svijet stvorio jedan ideološki i kulturološki diskurs, koji on naziva „orijentalizam“, a kroz koji je Zapad od kraja 18. stoljeća reproducirao određene stereotipe o Istoku, tj. Orijentu i Orijentalcima¹²³ te time opravdao svoju vladavinu nad njime. Dok Edward Said u svojoj postkolonijalnoj kritici viđenju svijeta pristupa binarno te ističe razliku između „nas“ i „njih“¹²⁴, američko-indijski književni teoretičar Homi K. Bhabha u svojim teorijskim postavkama odbacuje mišljenje o svijetu konstruirano na čvrstim binarnim opozicijama te smatra da postkolonijalnu situaciju karakterizira heterogenost suvremene kulture i svijest življenja u hibridnom trenutku.¹²⁵ Zvonimir Glavaš kaže da se „upravo H. K. Bhabhi može zahvaliti uvođenje u frekventniju uporabu koncepta

¹²¹ Hutcheon, Linda: „Circling the Downspout of Empire': Post-Colonialism and Postmodernism“, *ARIEL: A Review of International English Literature*, br. 4., god. 20., The Johns Hopkins University Press, 1989., str. 150.

¹²² Wisker, Gina: *Ključni pojmovi postkolonijalne književnosti*, AGM d.o.o., Zagreb, 2010., str. 211.

¹²³ Lešić, Zdenko: *Nova čitanja: Poststrukturalistička čitanka*, Buybook, Sarajevo, 2003., str. 105.

¹²⁴ Isto, str. 109.

¹²⁵ Isto.

hibridnosti“ koji je s vremenom postao neizostavan u postkolonijalnim proučavanjima,¹²⁶ a koji potječe iz hortikulture te označava križanje dviju sorti da bi se dobila treća, hibridna sorta.¹²⁷ H. K. Bhabha je ustvari u razmatranju odnosa između kolonizatora i koloniziranih naglasio njihovu međuzavisnost te je smatrao da su sve kulturne tvrdnje i sustavi konstruirani u prostoru koji je on nazvao „Trećim prostorom izražavanja“.¹²⁸ Prema njemu, „kulturni se identitet uvijek pojavljuje baš u tom kontradiktornom i ambivalentnom prostoru“ koji „podupire tezu da je hijerarhijska 'čistoća' kulture neodrživa“ te nam tako pomaže da afirmiramo egzotizam kulturne različitosti.¹²⁹ Pojam hibridnosti, kao što Bill Ashcroft i suradnici u svojoj studiji tvrde, susreće se u različitim formama – lingvističnoj, kulturalnoj, političkoj, rasnoj i slično.¹³⁰

4.3. Susret postkolonijalizma i feminizma

Iz dosad napisanog, već se moglo naslutiti da između postmodernizma, postkolonijalizma i feminizma postoje određene veze. Linda Hutcheon u svojoj studiji piše da je feminizam imao sličan utjecaj i na postmodernu, ali i na postkolonijalnu kritiku.¹³¹ Naime, dok postkolonijalizam za središte svoje kritike

¹²⁶ Glavaš, Zvonimir: „Razgradnja orijenta – razvoj i temeljni koncept postkolonijalne teorije“, *Essehist: časopis studenata povijesti i drugih društven-humanističkih znanosti*, br. 4., god. 4., Filozofski fakultet u Osijeku, Osijek, 2012., str. 79.

¹²⁷ Ashcroft, Bill; Griffiths, Gareth; Tiffin, Helen: *Key Concepts in Post-Colonial Studies*, Taylor & Francis e-Library, 2001., str. 118.

¹²⁸ Wisker, Gina: *Cljučni pojmovi postkolonijalne književnosti*, AGM d.o.o., Zagreb, 2010., str. 326.

¹²⁹ Isto.

¹³⁰ Ashcroft, Bill; Griffiths, Gareth; Tiffin, Helen: *Key Concepts in Post-Colonial Studies*, Taylor & Francis e-Library, 2001., str. 118.

¹³¹ Hutcheon, Linda: „'Circling the Downspout of Empire': Post-Colonialism and Postmodernism“, *ARIEL: A Review of International English Literature*, br. 4., god. 20., The Johns Hopkins University Press, 1989., str. 150-151.

uzima imperijalnog subjekta, a postmodernizam subjekt humanizma, feministička kritika ukazuje na patrijarhalnu pozadinu obaju tih koncepata.

John McLeod navodi da postkolonijalna feministička kritika zapravo obuhvaća širok spektar analiza – od analiza koje se tiču reprezentacija žena u bivšim kolonijalnim zemljama pa do reprezentacije žena na Zapadu.¹³² Uz već ranije spomenutu kritiku u poglavlju „Postmoderni feminizam“ da je feminizam na Zapadu jednoznačan te da zapostavlja iskustva žena koje nisu Europljanke, u postkolonijalnoj feminističkoj kritici, osim toga, do velikog izražaja dolazi isticanje dvostruke koloniziranosti žena Trećega svijeta. Pritom je u tome kontekstu od velikog značaja bio rad indijsko-američke filozofkinje Gayatri Chakravorty Spivak koja je pojam „subalternog“, odnosno potlačenog povezala s pojmom istočne žene „koja je ušutkana, marginalizirana i lišena prava glasa kako u gospodarskom, tako i u društvenom pogledu“.¹³³

Postkolonijalna feministička kritika želi upozoriti na spolne odrednice koje su u svojoj specifičnosti bile zapostavljene od klasika postkolonijalne teorije, primjerice Frantza Fanona koji je uspoređujući koloniziranog subjekta sa ženom u rasnoj razlici nesvjesno reproducirao spolnu razliku.¹³⁴ Pritom se terminom „dvostruka kolonizacija“ želi pokazati kako žene u bivšim koloniziranim zemljama istovremeno doživljavaju dvostruku opresiju – opresiju izazvanu kolonizatorima, ali i patrijarhatom.¹³⁵ Dakle, žene nisu marginalizirane samo od strane europskih osvajača zbog druge rase, već i od strane svojih sunarodnjaka zbog pripadnosti ženskome spolu. Vladimir Biti ističe da „ako je domorodac još i mogao izboriti položaj govora, domorotkinja za to nije imala nikakvih izgleda.

¹³² McLeod, John: *Beginning postcolonialism*, Manchester University Press, Manchester, 2000., str. 172.

¹³³ Wisker, Gina: *Ključni pojmovi postkolonijalne književnosti*, AGM d.o.o., Zagreb, 2010., str. 362-363.

¹³⁴ Biti, Vladimir: *Pojmovnik suvremene književne i kulturne teorije*, Matica hrvatska, 2000., str. 392-393.

¹³⁵ McLeod, John: *Beginning postcolonialism*, Manchester University Press, Manchester, 2000., str. 175.

Njezin je subjekt bio ušutkan podjednako od kolonizatora i od koloniziranih¹³⁶ što kolonizatore i muške domoroce čini, ako ne istima, onda sličnima jer i jedni i drugi čine opresiju. Upravo zbog toga, Carole Boyce Davies upozorava da postkolonijalni teoretičari trebaju u svojim radovima posebnu pažnju posvetiti rodnim i spolnim razlikama jer će u suprotnome postkolonijalizam, jednako kao i kolonijalizam, biti patrijarhalan diskurs usmjeren samo na muškarce u kojemu će žene i ženski glasovi i dalje biti marginalizirani i ušutkani.

¹³⁶ Biti, Vladimir: *Pojmovnik suvremene književne i kulturne teorije*, Matica hrvatska, 2000., str. 393.

5. Pisanje „malih naracija“

Pod velikim utjecajem postmoderne teorije te ubrzanim razvojem feminističke i postkolonijalne teorije, što sam u prethodnim poglavljima detaljnije objasnila, u drugoj polovici 20. stoljeća nastaje velik broj književnih djela koja kroz formu historiografske metafikcije parodiraju pojedina klasična djela iz kanona na način da ponovno ispisuju ta djela, ali iz drugačije perspektive. Armelle Parey navodi da je zapravo englesko-kreolska književnica Jean Rhys svojim romanom *Široko Sargaško more* objavljenim 1966. godine inicirala takav novi tip pisanja, tj. ponovnog pisanja, odnosno „prepisivanja“ klasičnih književnih djela jer je njezin roman jedan od prvih tekstova u nizu koji je nastojao „otvoriti tihi prostor povijesti ili kanonskih književnih tekstova“, dok od druge polovice 20. stoljeća na istome principu izgradnje nastaje velik broj drugih književnih djela.¹³⁷

U nastavku ću rada upravo i analizirati roman *Široko Sargaško more* te još jedan roman koji se bavi sličnom problematikom – roman *Meursault, protuistraga* alžirskog pisca Kamela Daouda.

5.1. Jean Rhys *Široko Sargaško more*

Objavljivanje romana *Široko Sargaško more* izazvalo je u književno-kritičkom svijetu brojne rasprave, o njemu su napisani mnogi članci i studije pri čemu je najviše pažnje izazvala njegova povezanost s viktorijanskim romanom *Jane Eyre* engleske autorice Charlotte Brontë iz 1847. godine. Iako se *Široko Sargaško more* može čitati kao zaseban roman, puno su češća njegova tumačenja kao feministički i postkolonijalni odgovor na roman *Jane Eyre* što znači da se on može interpretirati i u feminističkom, ali i postkolonijalnom ključu.

¹³⁷ Parey, Armelle: „Jane Eyre, Past and Present“, *Revue LISA/LISA e-journal*, br. 4., god. 4., 2006., str. 3., URL: <https://journals.openedition.org/lisa/1741> (pristupljeno: 22. 6. 2021.)

Tatjana Jukić u predgovoru romanu *Široko Sargaško more* navodi da se djelo Jean Rhys „u cijelosti formira kao izazov pokušaju da se književnost arhivira, historizira ili zapamti – kao izazov, dakle, samoj potrebi za poviješću književnosti“.¹³⁸ Roman zapravo pripada postmodernom obliku proze koji se zove historiografska metaficija jer se u njemu, premještanjem težišta na lik Antoinette Cosway i stavljanjem fokusa na njezinu perspektivu, propituje ono što je u romanu *Jane Eyre*, koji mu služi kao intertekst, smatrano stvarnošću i istinom. Naime, u središtu romana *Jane Eyre* stoji lik istoimene glavne junakinje iz čije je perspektive cijeli roman i ispričovijedan. Kroz kompoziciju romana podijeljenu formalno na tri dijela u prvome dijelu pratimo glavnu junakinju Jane od njezinog djetinjstva provedenog u obitelji svoje tetke gospođe Reed do školovanja u internatu u Lowoodu. U drugome dijelu knjige Jane se zapošljava u Thornfieldu kao guvernanta mlade Francuskinje Adele Varens – štićenice vlasnika imanja Edwarda Rochestera dok u posljednjem, trećem dijelu, Jane nakon saznanja da je Edward u braku odlazak iz Thornfielda te tada pratimo njezine odnose s Dianom, Mary i njihovim bratom St. Johnom Rivers za koje se ispostavlja da su njezini rođaci. Na samome kraju romana prikazano je njezino ponovno udruživanje s Edwardom Rochesterom.

Iz ovoga je kratkog i vrlo pojednostavljenog pregleda romana *Jane Eyre*, jednako kao i iz samog naslova, jasno da središnje mjesto u romanu pripada Jane Eyre pa su stoga svi likovi orijentirani na Jane te su njihove uloge koncentrirane na gradnju priče oko nje. Budući da je roman vrlo opsežan, uz navedena imena, u romanu se javljaju još mnogi drugi likovi. Jedan od sporednih likova, koji ima značajnu ulogu u Janeinom odnosu s Rochesterom jest lik Berthe Mason, Edwardove supruge koja je u romanu svedena na entitet o kojem ne doznajemo mnogo te je njezina jedina funkcija da služi kao prepreka Jane i Rochesteru u ostvarivanju njihovog ljubavnog odnosa.

¹³⁸ Rhys, Jean: *Široko Sargaško more*, Biblioteka Strani pisci, Zagreb, 2008., str. 178.

U romanu *Jane Eyre* javlja se ekstradijegetsko-homodijegetski pripovjedač, upravo Jane nastupa kao pripovjedač jer je cijeli roman sagledan iz njezine subjektivne perspektive. Prema tome i informacije o Berthi doznajemo plošno, samo preko Janeinog narativa te posredno preko onog što je Jane o Berthi ispričao Edward. Carol Atherton ističe da prije nego što uopće u romanu *Jane Eyre* saznamo o Berthinom postojanju, svjesni smo njezine teške pa čak i prijeteće prisutnosti. Ona je izvor misterioznog smijeha i drugih uznemiravajućih zvukova koje je Jane cijelo vrijeme u Thornfieldu čula, odgovorna je za paljenje Edwardovog kreveta, napad na svog polubrata Richarda Masona i uništenje Janeineog vela.¹³⁹ Što se tiče njezinog vanjskog opisa, Bertha je u *Jane Eyre* opisana kao „visoka i krupna žena s gustom crnom kosom koja joj visi niz leđa“, zastrašenog i sablasnog divljeg lica bez prirodne boje, zakolutanih crvenih očiju i stravičnih, zacrnjenih i podbuhlih crta lica. Jane kaže da ju je Bertha sa svojim otečenim i crnim ustima, naboranim čelom, crnim obrvama koje su „stršale iznad zakrvavljenih očiju“ podsjetila na „gnusnu njemačku utvaru - Vampiricu“.¹⁴⁰ Bertha je doista opisana posebnim jezikom, za koji Carol Atherton kaže da djeluje degradirajuće i dehumanizirajuće¹⁴¹ što osobito dolazi do izražaja u sceni kada Jane Berthu uspoređuje sa životinjom:

U dubokoj sjeni na drugom kraju sobe neka je prilika trčala naprijed-natrag. Ljudska ili životinjska, nije se u prvi mah moglo razaznati: kao da je na sve četiri puzala po podu; posezala je za nečim i režala poput kakve čudne životinje, no bila je pokrivena odjećom, a bujna crna, prosijeda kosa sakrivala joj je glavu i lice. (...) Divlji usklik (...) obučena hijena se uspravila i stajala na stražnjim nogama.¹⁴²

¹³⁹ Atherton, Carol: „The figure of Bertha Mason“, *The British Library*, 2014., URL:

<https://www.bl.uk/romantics-and-victorians/articles/the-figure-of-bertha-mason#> (pristupljeno: 23. 6. 2021.)

¹⁴⁰ Brontë, Charlotte: *Jane Eyre*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2002., str. 372-373.

¹⁴¹ Atherton, Carol: „The figure of Bertha Mason“, *The British Library*, 2014., URL:

<https://www.bl.uk/romantics-and-victorians/articles/the-figure-of-bertha-mason#> (pristupljeno: 23. 6. 2021.)

¹⁴² Brontë, Charlotte: *Jane Eyre*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2002., str. 385.

Dok je, dakle, u romanu *Jane Eyre* Bertha bila karakterizirana na navedeni način, u romanu *Široko Sargaško more*, Berthu upoznajemo na drugačiji način. Roman *Široko Sargaško more* formalno je, jednako kao i roman *Jane Eyre*, podijeljen na tri dijela, ali u ovome romanu narator nije samo Bertha, za koju doznajemo da joj je pravo ime Antoinette, već postoji više pripovjedača.

U prvome je dijelu romana pripovjedač upravo Antoinette koja se prisjeća svog djetinjstva provedenog na Jamajci, odnosa s majkom te progovara o odnosima crnaca i bijelaca neposredno nakon donošenja zakona o ukinuću roblja 1833. godine. U drugome dijelu dolazi do promjene te je u njemu glavni narator neimenovani muškarac koji se oženio s Antoinette te se iz njegove se perspektive prate njegovi osjećaji tijekom boravka na Jamajci, početak njihovog braka, kao i njegova polagana propast. Istovremeno je u drugome dijelu muškarčeva naracija ispresijecana kraćim narativnim dijelom koji je ispričovijedan iz Antoinettine perspektive te pismom Daniela Coswaya – muškarca koji je tvrdio da je Antoinettin polubrat. Nekoliko je paragrafa na početku trećeg dijela ispričano iz perspektive služavke Grace Poole, dok je ostatak trećeg dijela ispričan iz Antoinettine perspektive.

Pritom, čitatelji koji su upoznati s romanom *Jane Eyre*, čitajući *Široko Sargaško more*, lako mogu povući analogiju između ta dva romana jer „neimenovani muškarac“ koji se oženio Antoinettom iz jednog romana, odgovara Edwardu Rochesteru iz drugog romana. Isto tako, u *Širokom Sargaškom moru* direktno se spominju lokacije, dijelovi radnje te sami likovi iz *Jane Eyre*, primjerice već spomenuta Grace Poole (Berthina čuvarica) ili služavka Leah. Da se *Široko Sargaško more* intertekstualno odnosi na *Jane Eyre* najjasnije je, čak je i označeno u romanu, pred kraj posljednjeg, trećeg dijela kada se pripovijedanje u njemu preklapa s radnjom u petom poglavlju drugog dijela romana *Jane Eyre*.¹⁴³

¹⁴³ Rhys, Jean: *Široko Sargaško more*, Biblioteka Strani pisci, Zagreb, 2008., str. 167.

5.1.1. Feministička analiza romana

Kao što sam spomenula, roman *Široko Sargaško more* i njegov kompleksan odnos s romanom *Jane Eyre* predmet je proučavanja brojnih teoretičara, kako onih koji se bave feminističkom kritikom, tako i onih koji proučavaju postkolonijalnu književnu kritiku. Iako je angloamerička feministička kritika smatrala Jane Eyre prototipom feminističke heroine koja se uspješno uspjela ostvariti u devetnaestostoljetnom patrijarhalnom svijetu, Gayatri Spivak smatra da Janein put od pokornosti do samoostvarenja ne bi uspio bez žrtve – Berthe Mason.¹⁴⁴ Tatjana Jukić navodi da zatočena Bertha kod C. Brontë „ponavlja zapravo poziciju koju na početku romana zauzima zatočena, traumatizirana Jane“, a koju „Jane Eyre mora zaboraviti da bi proizvela cjelovitu sebe u svoju priču“. U tome smislu, iako je Jane uspjela postići emancipaciju, preko figure Berthe u romanu ostaje podsjetnik na traumu Janeine geneze.¹⁴⁵ Stoga, prema Tatjani Jukić, „*Široko Sargaško more* si kao rodno mjesto uzima upravo figuru koju *Jane Eyre* ukida, ali ne može zaboraviti: Berthu Rochester“.¹⁴⁶ Pomnim čitanjem *Širokog Sargaškog mora* možemo pratiti kako je opresivno i patrijarhalno devetnaestostoljetno društvo utjecalo, a naposljetku i uništilo Berthu, odnosno Antoinette Mason, jednako kao i prije toga njezinu majku Annette. Dok je u romanu *Jane Eyre* Antoinette opisana u negativnom smislu, a Rochester je sagledan kao žrtva svoje lude supruge, u *Širokom Sargaškom moru* doznajemo cjelovitu priču iz perspektive obaju likova zbog čega se situacija mijenja te je sada Antoinette pozitivan lik s kojim čitatelji suosjećaju, dok, prema Armelle Parey, Rochester u ovome romanu gubi svoj šarm te utjelovljuje patrijarhalnu figuru¹⁴⁷ čime doprinosi Antoinettinom uništenju.

¹⁴⁴ McLeod, John: *Beginning postcolonialism*, Manchester University Press, Manchester, 2000., str. 152.

¹⁴⁵ Rhys, Jean: *Široko Sargaško more*, Biblioteka Strani pisci, Zagreb, 2008., str. 183-184.

¹⁴⁶ Isto, str. 184.

¹⁴⁷ Parey, Armelle: „Jane Eyre, Past and Present“, *Revue LISA/LISA e-journal*, br. 4., god. 4., 2006., str. 3., URL: <https://journals.openedition.org/lisa/1741> (pristupljeno: 22. 6. 2021.)

Od samog početka čitanja romana, zbog obiteljskog i socijalnog okružja u kojem odrasta, čitatelji stječu dojam da je Antoinette pasivnijeg i labilnijeg karaktera – njezin otac koji je bio robovlasnik umire, ubrzo se i robovlasništvo ukida pa malodobna Antoinette i njezina psihički labilna majka ostaju same i nezaštićene, njezina majka nije previše brinula o njoj zbog čega je Antoinette bila prepuštena sebi, trpjela je maltretiranja zbog svoje rase i slično. Nakon što joj je majka završila u sanatoriju, Antoinette živi i školuje se u samostanu da bi je nakon navršenja sedamnaeste godine očuh uzeo pod svoje okrilje s namjerom da je oženi, što se u konačnici i događa.

Andrea Masset u feminističkoj analizi *Širokog Sargaškog mora* objašnjava kako je Rochester, oslanjajući se na uvjerenja patrijarhalnog društva u kojem su žene drugačije i slabije od muškaraca, postupno od Antoinette Mason stvorio ludu ženu Berthu te pri svome objašnjenju navodi nekoliko ključnih točaka – gubitak glasa, gubitak identiteta te ludilo.¹⁴⁸

Gubitak Antoinettinog glasa, tvrdi Andrea Masset, odnosi se na činjenicu da Rochester sa svoje dominantne maskuline pozicije nije uopće obraćao pažnju i slušao Antoinettu kao ženu:

– *Želiš li ti mene čuti, za ime boga?* – *pitala je Antoinette.*

*Već je to prije pitala i nisam odgovorio; sada sam rekao: – Naravno. Bio bih grubijan, kakvim me nesumnjivo držiš, kad to ne bih želio.*¹⁴⁹

te je birao hoće li i kada će uopće s njome komunicirati dok ga je ona istovremeno molila da razgovorom pokušaju riješiti probleme:

– *Nećemo sad o tome razgovarati – rekao sam. – Odmori se noćas.*

– *Ali moramo o tome razgovarati. – Glas joj je bio visok i vrištav.*

¹⁴⁸ Masset, Andrea: „Muffled Woman. Gender and power in Jean Rhys' *Wide Sargasso Sea*“, *Conexion*, 2016., str. 42., URL: <http://iesoc.edu.ar/publicaciones/wp-content/uploads/sites/3/2017/12/Masset.pdf> (pristupljeno: 24. 6. 2021.)

¹⁴⁹ Rhys, Jean: *Široko Sargaško more*, Biblioteka Strani pisci, Zagreb, 2008., str. 116.

- *Samo ako obećaš da ćeš biti razumna. (...)*
- *Ne večeras – ponovio sam. – Neki drugi put.*¹⁵⁰

Andrea Masset ističe da je zbog toga Antoinette bila prisiljena prilagoditi svoj govor na način koji je bio prihvatljiv muškarcima. Kako bi mogla komunicirati s muškarcem, Antoinette je trebala govoriti „ženskim“ stilom – tiho, ugodno, bez emocija, vikanja i plača što joj je što joj je doslovno predložila njezina služavka Christophine:

- *Govoriš tvoj muž mirno i bez vika, kažeš za tvoja majka i sve što joj se dogodilo na Coulibri i zašto se ona razboli i što joj oni napravili. Ne urlaš na čovjeka i ne praviš ludi izraz lica. Naročito ne plačeš. Govoriš fino i činiš da te on razumi.*¹⁵¹

To je, prema Andrei Masset, dovelo do Antoinettine nesigurnosti pa čak i straha da se obraća svome mužu te se zato postupno povlačila u tišinu.¹⁵²

U romanu također postupno možemo pratiti Antoinettin gubitak identiteta. Andrea Masset ističe da je Antoinette najprije, nakon stupanja u brak s Rochesterom, oduzeta sva imovina jer je prema tadašnjem engleskom zakonu ona prešla u Rochesterovo vlasništvo. To je vidljivo i iz Rochesterovog razgovora s Christophine u kojem Rochester služavki objašnjava da je sada on vlasnik Antoinettine kuće:

- *(...) Ova kuća pripada majka gospođice Antoinette, a sada pripada njoj. Tko ti bio da kažeš meni nek odem?*
- *Uvjeravam te da sada pripada meni.*¹⁵³

¹⁵⁰ Rhys, Jean: *Široko Sargaško more*, Biblioteka Strani pisci, Zagreb, 2008., str. 118.

¹⁵¹ Isto, str. 106-107.

¹⁵² Masset, Andrea: „Muffled Woman. Gender and power in Jean Rhys' *Wide Sargasso Sea*“, *Conexion*, 2016., str. 42-45., URL: <http://iesoc.edu.ar/publicaciones/wp-content/uploads/sites/3/2017/12/Masset.pdf> (pristupljeno: 24. 6. 2021.)

¹⁵³ Rhys, Jean: *Široko Sargaško more*, Biblioteka Strani pisci, Zagreb, 2008., str. 146.

Zatim, Rochester svojevoljno, iako se ona tome žestoko protivi, mijenja Antoinettino ime u ime koje je prikladnije njegovoj engleskoj kulturi¹⁵⁴ pa je zove Bertha:

– *Ne zovem se Bertha; zašto me zoveš Bertha?*

– *Jer je to ime koje mi se posebno sviđa. Mislím o tebi kao o Berthi.*¹⁵⁵

– *Nije mi ime Bertha. Kad me tako zoveš, ti mene hoćeš pretvoriti u neku drugu.*¹⁵⁶

Vežano uz to, John MacLeod ističe da su imena često u središtu našeg shvaćanja identiteta te također primjećuje da je u *Širokom Sargaškom moru* Antoinettin identitet vežan uz muškarce, ali i definiran od strane muškaraca.¹⁵⁷ Kao Antoinette Cosway, ona najprije nosi prezime svog oca, zatim nakon majčine udaje mijenja prezime u prezime svog očuha (Mason), nakon vjenčanja s Rochesterom dodjeljuje joj se njegovo prezime, a na kraju joj se, kao što sam već napisala, oduzima i vlastito ime. Također, misleći i ponašajući se prema Antoinetti kao manje vrijednoj i nesposobnoj za razumno razmišljanje, Rochester je naziva lutkom:

– *Ona meni kažeš da usred sve to ti njoj počneš rugat. Zvati Marioneta.*

Takva neka riječ.

– *Da, sjećam se, rekao sam to. (Marioneta, Antoinetta, Marioneta, Antoinetta).*¹⁵⁸

Isto tako, iako je ne voli, kada mu Christophine natukne da bi se Antoinetta mogla oženiti nekim drugim muškarcem i zaboraviti ga, Rochester ipak ne želi osloboditi Antoinettu:

¹⁵⁴ Masset, Andrea: „Muffled Woman. Gender and power in Jean Rhys' *Wide Sargasso Sea*“, *Conexion*, 2016., str. 45., URL: <http://iesoc.edu.ar/publicaciones/wp-content/uploads/sites/3/2017/12/Masset.pdf> (pristupljeno: 24. 6. 2021.)

¹⁵⁵ Rhys, Jean: *Široko Sargaško more*, Biblioteka Strani pisci, Zagreb, 2008., str. 124.

¹⁵⁶ Isto, str. 135.

¹⁵⁷ McLeod, John: *Beginning postcolonialism*, Manchester University Press, Manchester, 2000., str. 167.

¹⁵⁸ Rhys, Jean: *Široko Sargaško more*, Biblioteka Strani pisci, Zagreb, 2008., str. 142.

– *Ona se oženi s neki drugi. Ona zaboravi tebe i živi sretno.*

*Osjetio sam bol od naleta bijesa i ljubomore. O ne, neće zaboraviti. Nasmijao sam se.*¹⁵⁹

– *Tašto, budalasto stvorenje. Stvorena za ljubav? Da, ali neće imati ljubavnika jer ju ja ne želim, a drugoga vidjet neće.*¹⁶⁰

te u više navrata posesivno daje do znanja da je smatra svojim vlasništvom:

– *Ako i ona to kaže, ili zaplače, uzet ću je u naručaj, svoju luđakinju. Ona je luda, ali je moja, moja. (...)*

– *Sakrij se, ali u moj zagrljaj. Vidjet ćeš uskoro koliko nježan. Moja luđakinjo. Moja luda djevojko.*¹⁶¹

Naposljetku, odnoseći se prema Antoinette kao prema predmetu, nakon što ju je iskoristio i prevario sa služavkom Amélie, Rochester je odvlači od svega što joj je bilo drago – njezinog doma i prijatelja:

– *Volim ga više nego bilo koje drugo mjesto na svijetu. Kao da je osoba. Više nego da je osoba.*¹⁶²

– *Rekla je da voli ovo mjesto. To je zadnje što će od njega vidjeti.*¹⁶³

te, kao što Andrea Masset navodi, briše njezinu senzualnost i smijeh i zatvara je na tavan u Thornfield što je dovodi do potpunog rasapa identiteta i u konačnici ludila.¹⁶⁴ Međutim, Antoinette/Bertha na kraju romana ponovno vraća svoju moć te zapaljenjem Thornfielda simbolično uništava patrijarhat.¹⁶⁵

¹⁵⁹ Rhys, Jean: *Široko Sargaško more*, Biblioteka Strani pisci, Zagreb, 2008., str. 146.

¹⁶⁰ Isto, str. 152.

¹⁶¹ Isto, str. 153.

¹⁶² Isto, str. 88.

¹⁶³ Isto, str. 152.

¹⁶⁴ Masset, Andrea: „Muffled Woman. Gender and power in Jean Rhys' *Wide Sargasso Sea*“, *Conexion*, 2016., str. 49., URL: <http://iesoc.edu.ar/publicaciones/wp-content/uploads/sites/3/2017/12/Masset.pdf> (pristupljeno: 24. 6. 2021.)

¹⁶⁵ Gott, Patricia: „'There is always the other side...': The 'Other Women' of Charlotte Brontë's *Jane Eyre*“, *Revue LISA/LISA e-journal*, br. 4., god. 4., 2006., str. 3., URL: <https://journals.openedition.org/lisa/1809?lang=fr> (pristupljeno: 25. 6. 2021.)

5.1.2. Postkolonijalna analiza romana

Prema Susani Bornéo Funck, Jean Rhys je dajući glas i Antoinette i Rochesteru mobilizirala dva različita i suprotna subjekta te je doprinijela stvaranju sukoba na razini muško-ženskih odnosa te odnosa između kolonizatora i koloniziranog.¹⁶⁶ John McLeod također drži da u *Širokom Sargaškom moru* pratimo prisustvo moći koja je simultano i patrijarhalna, ali i kolonijalna.¹⁶⁷ Ta se simultanost očituje na Antoinette za koju, govoreći rječnikom postkolonijalne teorije, možemo reći da je dvostruko opresirana – i po pitanju spola o čemu je prethodno bilo riječi, ali i po pitanju rase.

Promatrajući Antoinette iz perspektive postkolonijalne teorije, Shima Peimanfard i Mohsen Hanif zaključuju da je ona tipičan primjer hibridne ličnosti koja se nalazi između sraza dviju različitih kultura¹⁶⁸ ili prema terminu H. K. Bhahbe, u „trećem prostoru izražavanja“.¹⁶⁹ Ona je kreolka, odnosno bjelkinja rođena u Zapadnoj Indiji. Njezin je otac bio robovlasnik, potomak nekoliko generacija bijelih vlasnika plantaža koji su živjeli na Jamajci, a majka joj je bila podrijetlom s otoka Martinika. Zbog svojeg miješanog podrijetla, Antoinette nije prihvaćena niti od koloniziranih crnaca, ali ni od strane bijelih europskih kolonizatora¹⁷⁰ te u romanu doživljava opresiju i diskriminaciju od obje strane –

¹⁶⁶ Bornéo Funck, Susana: *Of Mimicry and Woman: A Feminist Postcolonial Reading of Wide Sargasso Sea and The Biggest Modern Woman of the World*, Universidad Federal de Santa Catarina, 2011., str. 77., URL: <https://ppgi.paginas.ufsc.br/files/2014/06/reaa-36-p-65-91.pdf> (pristupljeno: 24. 6. 2021.)

¹⁶⁷ McLeod, John: *Beginning postcolonialism*, Manchester University Press, Manchester, 2000., str. 164.

¹⁶⁸ Peimanfard, Shima; Hanif, Mohsen: „Antoinette the Outsider: The Representation of Hybridity and Mimicry in Jean Rhys's *Wide Sargasso Sea*“, *International Letters of Social and Humanistic Sciences*, god. 72., 2016., Switzerland, str.16., URL: <https://core.ac.uk/reader/286229281> (pristupljeno: 24. 6. 2021.)

¹⁶⁹ Wisker, Gina: *Ključni pojmovi postkolonijalne književnosti*, AGM d.o.o., Zagreb, 2010., str. 326.

¹⁷⁰ Guragain, Khem: „The 'Third Space' and the Questions of Identity in Jean Rhys' *Wide Sargasso Sea*“, *Localities*, god. 5., 2015., str. 66., URL: https://www.academia.edu/20352378/The_Third_Space_and_the_Questions_of_Identity_in_Jean_Rhys_Wide_Sargasso_Sea (pristupljeno: 24. 6. 2021.)

i od koloniziranih crnaca, ali i od strane Rochestera koji utjelovljuje ulogu kolonizatora.

Radnja se romana *Široko Sargaško more* otvara nakon što je 1833. godine donesen *Zakon o ukidanju ropstva* te je u njemu, između ostalog, naglasak stavljen i na sukobe između novooslobođenih crnaca i njihovih bivših vladara. Steknuvši slobodu, prethodno kolonizirani crnci konačno mogu iskazati svoju dugo potiskivanu agresiju i mržnju prema kolonizatorima. U romanu Antoinette ističe:

*Nikad nisam gledala nepoznate crnce. Oni su nas mrzili. Zvali su nas bijelim žoharima.*¹⁷¹

te time dokazuje da i kolonizirani prema svojim kolonizatorima njeguju mržnju i stereotipe. Budući da je Antoinettin otac umro, ona i njezina majka ostavljene su osiromašene i same u vrlo nepovoljnom položaju s nekoliko preostalih crnačkih sluga koje ih nisu napustile. Napet odnos između crnaca i bijelaca vidljiv je u Antoinettinom odnosu s vršnjakinjom crnkinjom Tiom. Eileen Williams-Wanquet smatra da su njih dvije mogle biti prijateljice jer su se dobro slagale, ali su društvene predrasude formirane u prošlosti, između njih napravile sraz¹⁷² pa tako kad je Tia u igri prevarila Antoinettu, Antoinetta ju je nazvala „lažljivom crnčugom“, nakon čega je Tia nju nazvala „bijelom crnčugom“.¹⁷³ Cijela pak situacija između crnaca i bijelaca u prvome dijelu romana kulminira kada crnci zapale Antoinettinu rodnu kuću što rezultira smrću njezinog mlađeg brata Pierrea te ludilom njezine majke.

S druge strane, Antoinetta nije žrtva predrasuda samo od strane koloniziranih crnaca, već i od strane kolonizatora što je ogledno u liku Rochestera.

¹⁷¹ Rhys, Jean: *Široko Sargaško more*, Biblioteka Strani pisci, Zagreb, 2008., str. 18.

¹⁷² Williams-Wanquet, Eileen: „Jean Rhys's Eide Sargasso Sea: From the Meshes of the Sargasso to Subversive Countersignature“, *Alizés: Revue angliciste de La Réunion, Faculté des Lettres et Sciences humaines*, 2007., str. 206., URL: <https://hal.univ-reunion.fr/hal-02343082/document> (pristupljeno: 24. 6. 2021.)

¹⁷³ Rhys, Jean: *Široko Sargaško more*, Biblioteka Strani pisci, Zagreb, 2008., str. 20.

Eileen Williams-Wanquet navodi da Rochester u *Širokom Sargaškom moru* utjelovljuje lik kolonizatora. On predstavlja mnoge imperijalne želje koje su ugrađene u engleske obrazovne i kulturne sfere – narcisoidnost, želju za dominacijom i neizbježnu tragediju do koje to dovodi.¹⁷⁴ Iako je Antoinetta prije vjenčanja upozorila Rochesteru da njih dvoje ne znaju ništa jedno o drugome¹⁷⁵, on je uvjeren u sebe i svoje stereotipno znanje o Istoku to ignorirao i nepromišljeno ušao u brak s Antoinette što će na kraju rezultirati njenim, ali i njegovim uništenjem.

Od samog je njegovog dolaska na Jamajku jasno da se Rochester nikako ne uklapa u jamajčansko društvo što se očituje u njegovoj bolesti. U romanu saznajemo da se neposredno nakon dolaska na Jamajku Rochester razbolio:

*Ovdje je vrlo lijepo, no još sam nakon bolesti odveć iscrpljen pa ne mogu u tome u potpunosti uživati. (...) Na dva tjedna oborila me groznica nakon što sam stigao u Spanish Town. Ništa ozbiljno, ali sam se osjećao dosta iscrpljeno.*¹⁷⁶

Sylvie Mauriel tumači da se Rochesterova bolest maže smatrati prvom posljedicom njegovog shvaćanja da se jamajčanska stvarnost ne uklapa u njegova prethodna znanja, odnosno predrasude o njoj.¹⁷⁷ Nadalje, kod Rochesterovog je ponašanja vidljiv binarizam, na koji je upozoravao Edward Said, jer on vrlo brzo počinje primjećivati razliku između sebe i Engleske te Antoinette i Jamajke. Iako na Jamajci primjećuje ostatke engleske tradicije:

¹⁷⁴ Williams-Wanquet, Eileen: „Jean Rhys's Eide Sargasso Sea: From the Meshes of the Sargasso to Subversive Countersignature“, *Alizés: Revue angliciste de La Réunion, Faculté des Lettres et Sciences humaines*, 2007., str. 210., URL: <https://hal.univ-reunion.fr/hal-02343082/document> (pristupljeno: 24. 6. 2021.)

¹⁷⁵ Rhys, Jean: *Široko Sargaško more*, Biblioteka Strani pisci, Zagreb, 2008., str. 73.

¹⁷⁶ Isto, str. 70.

¹⁷⁷ Maurel, Sylvie: „The Other Stage: from Jane Eyre to Wide Sargasso Sea“, *Brontë Studies*, Maney Publishing, god. 34., br. 2., Ujedinjeno Kraljevstvo, 2009., str. 159.

Nad pisaćim stolom uzdiže se gruba polica za knjige od tri spojena komada šindre, pa sam pogledao knjige: Byronove pjesme, romani sir Waltera Scotta, 'Ispovijesti jednog uživatelja opija', neki pohabani smeđi svesci i, na najgornjoj dasci, 'Životopis i pisma'... Ostatak je bio izgrižen.¹⁷⁸

ipak okružje u kojemu se nalazi doživljava potpuno različitim od Engleske. Pritom, uz stereotipno isticanje različitosti i stranosti prostora i okoline u kojoj se nalazi, on uvijek Antoinettu promatra u istome kontekstu, odnosno ne gleda je kao osobu, već kao pripadnicu kulture i prostora u kojemu je rođena:

Sve je prekomjerno, mislio sam dok sam umorno jahao iza nje. Prekomjerno modro, prekomjerno purpurno, prekomjerno zeleno. Cvijeće je odveć crveno, planine previsoke, brežuljci odveć blizu. A ova žena je tuđinka.¹⁷⁹

Sve je bilo u jarkim bojama, vrlo čudno, ali mi ništa nije značilo. Kao ni ona, djevojka koju sam imao oženiti.¹⁸⁰

Duljim boravkom na otoku, Rochester uviđa sve više razlika između Engleske i Zapadne Indije što ga počinje plašiti te na površinu isplivljava njegova nesigurnost i ranjivost:

Puhao je lagan, topao vjetar, ali shvatio sam zašto je nosač mjesto nazvao divljim. Ne samo divljim nego prijetećim. Ti će vas brežuljci opkoliti.¹⁸¹

Pomno sam je promatrao. Nosila je trorogi šešir koji joj je pristajao. Barem joj je zaklanjao oči, odveć velike i kadre da vas smetu. Čini mi se da nikada ne trepće. Duge, tužne, tamne oči tuđinke. Možda ona jest kreolka čistog engleskog podrijetla, no oči joj nisu ni engleske ni europske.¹⁸²

¹⁷⁸ Rhys, Jean: *Široko Sargaško more*, Biblioteka Strani pisci, Zagreb, 2008., str. 69.

¹⁷⁹ Isto, str. 64.

¹⁸⁰ Isto, str. 61.

¹⁸¹ Isto, str. 64.

¹⁸² Isto, str. 61.

Kako jaz između Rochesterove i Antoinettine kulture postaje sve veći, tako i njihov bračni odnos postaje sve gori:

– *Je li istina – pitala je – da je Engleska kao san? Tako mi je napisala jedna prijateljica koja se udala za Engleza. Rekla je, onaj London ponekad je nalik hladnom, mračnom snu. Želim se probuditi.*

– *Pa – odgovorio sam razljućen – tako se točno meni čini vaš krasni otok, prilično nestvaran i nalik snu.*

– *Ali kako rijeke, planine i more mogu biti nestvarni?*

– *A kako milijuni ljudi, njihove kuće i ulice mogu biti nestvarni?*¹⁸³

Rochester shvaća da mu na otoku prijete brojne opasnosti – poput dubokih jezera, otrovnih zmija, crvenih mrava i slično. Spoznaja da uopće ne poznaje teritorij na kojem se nalazi, u Rochesteru kao kolonizatoru pobuđuje želju da ga osvoji, odnosno da „spozna njegovu tajnu“:

Bilo je to krasno mjesto – divlje, nedirnuto, ponajprije nedirnuto, čudnovato, uznemiravajuće, tajnovito, dražesno. I čuvalo je svoju tajnu. Zatekla me misao: 'To što vidim je ništa – želim ono što skriva – ono što nije ništa'.¹⁸⁴

Kao što je Edward Said tvrdio da zapadnjaci fiksiraju Orijent kao tipičan Drugi koji je istodobno i privlačan i odbojan¹⁸⁵, upravo je takav Rochesterov odnos prema Antoinetti – on prema njoj osjeća strast i želju, ali je istovremeno i odbacuje jer nije pripadnica njegove kulture:

Nisam je volio. Bio sam je žedan, ali to nije ljubav. Malo sam nježnosti osjećao prema njoj, bila mi je strana, neznanka koja ne misli i ne osjeća kao ja.¹⁸⁶

¹⁸³ Isto, str. 74.

¹⁸⁴ Isto, str. 81.

¹⁸⁵ Glavaš, Zvonimir: „Razgradnja orijenta – razvoj i temeljni koncept postkolonijalne teorije“, *Essehist: časopis studenata povijesti i drugih društven-humanističkih znanosti*, br. 4., god. 4., Filozofski fakultet u Osijeku, Osijek, 2012., str. 78.

¹⁸⁶ Rhys, Jean: *Široko Sargaško more*, Biblioteka Strani pisci, Zagreb, 2008., str. 87.

Želju za „spoznavanjem tajne“, odnosno osvajanjem nepoznatog prostora, Rochester projicira i na Antoinette. Rochesterovo pretvaranje Antoinette u lutku bez glasa i identiteta što je prethodno bilo objašnjeno kroz feminističku prizmu, u pogledu postkolonijalne kritike može se objasniti kao Rochesterova želja za njezinim obuzdavanjem, ukalupljivanjem u engleske norme te posjedovanjem. Budući da Rochester shvaća da na Jamajci, nepoznatom teritoriju, nikad neće spoznati tajnu:

*Kako otkriti istinu, razmišljao sam, a razmišljanje me nije nikamo dovelo.
Nitko mi neće reći istinu*¹⁸⁷

kako bi povratio svoju dominaciju, odlučuje se s Antoinette vratiti na dobro poznati teritorij – u Englesku, a da bi zatomio grižnju savjesti zbog svojih grešaka, Antoinette zatvara na tavan/izvan svoje savjesti.¹⁸⁸

Osim Rochesterera, u *Širokom Sargaškom moru* javlja se još jedan lik koji predstavlja kolonizatora, a to jest drugi muž Antoinettine majke – gospodin Mason. Slično kao i Rochester, on predstavlja novu vrstu engleskih trgovaca i imperijalista koji i dalje nastoje dominirati kolonijama¹⁸⁹ za koje Christophine komentira da su „novi gori od starih – lukaviji, to je sve“.¹⁹⁰ Prema Eileen Williams-Wanquet, Mason je proizvod ideologije kolonijalne kulturalne superiornosti što je vidljivo u njegovom odnosu s Annette. Naime, Annette je kao kreolka neprestano osjećala opasnost od strane pobunjenih bivših robova i upozoravala je Masona u nekoliko navrata da odu s Jamajke jer im tamo prijete opasnost što je Mason smatrao njezinom nerazumnošću i histerijom:

¹⁸⁷ Rhys, Jean: *Široko Sargaško more*, Biblioteka Strani pisci, Zagreb, 2008., str. 96.

¹⁸⁸ Wisker, Gina: *Ključni pojmovi postkolonijalne književnosti*, AGM d.o.o., Zagreb, 2010., str. 124.

¹⁸⁹ Williams-Wanquet, Eileen: „Jean Rhys's Eide Sargasso Sea: From the Meshes of the Sargasso to Subversive Countersignature“, *Alizés: Revue angliciste de La Réunion, Faculté des Lettres et Sciences humaines*, 2007., str. 206., URL: <https://hal.univ-reunion.fr/hal-02343082/document> (pristupljeno: 24. 6. 2021.)

¹⁹⁰ Rhys, Jean: *Široko Sargaško more*, Biblioteka Strani pisci, Zagreb, 2008., str. 22.

– *Neki agent može paziti na kuću. Za sada. Ovdje nas ljudi mrze. Mene svakako mrze. – To je izravno rekla jednoga dana i na to se on bio onako od srca nasmijao.*

– *Annette, budi razumna.*¹⁹¹.

Maison koji je svoje znanja o crncima temeljio na svojim zapadnjačkim stereotipima uopće nije prihvaćao mogućnost da nije u pravu:

– *Previše su lijeni a da bi bili opasni – rekao je g. Mason. – Znam to.*

– *Življi su od tebe, bili lijeni ili ne, i mogu biti opasni i okrutni zbog razloga koje ne razumiješ.*

– *Ne, ne razumijem – uvijek bi kazao g. Mason. – Uopće ne razumijem*¹⁹²

U svojoj samouvjerenosti, Mason je čak Cori, Antoinettinoj teti nametao svoje mišljenje koje je jedino smatrao ispravnim:

– *Živiš ovdje gotovo čitava života i ništa ne znaš o tim ljudima. Nevjerojatno. Oni su djeca – ni mrava ne bi zgazili.*

– *Na nesreću, djeca hoće zgaziti mrava – rekla je teta Cora.*¹⁹³

Preko Masona, Jean Rhys još jednom pokazuje fatalne posljedice do kojih uvjerenje u stereotipe i predrasude može dovesti jer, kako se u romanu kasnije pokazuje, Annette je bila cijelo vrijeme u pravu, a ne Mason te im crnci iz mržnje uistinu pale kuću što završava s fatalnim posljedicama – Antoinettin brat Pierre u požaru smrtno stradava, a njezina majka posljedično gubi razum:

– *Rekla sam ti, stalno sam ti govorila što će se dogoditi. – Ostala je bez glasa, ali i dalje je vrištala: – Nisi htio čuti, rugao si mi se, ti iscereni licemjeru, ni ti ne bi smio više živjeti, tako si pametan, je li? Zašto ne izideš i zatražiš neka te puste da odeš? Reci im koliko si nedužan. Reci da si im ti uvijek vjerovao.*¹⁹⁴

¹⁹¹ Isto, str. 27.

¹⁹² Isto, str. 28.

¹⁹³ Isto, str. 31.

¹⁹⁴ Isto, str. 35.

5.2. Kamel Daoud *Meursault, protustraga*

Roman *Meursault, protustraga* alžirskog pisca i novinara Kamela Daouda možemo čitati kao monološko-asocijativni roman, možemo ga tumačiti u kontekstu vjerskih tekstova Biblije i Kurana, ali i kao sredstvo iznošenja vjerskog stava. Ipak, zbog njegove otvorene poveznice s romanom *Stranac* francuskog autora i književnika Alberta Camusa, roman *Meursault, protustraga* najčešće se promatra kao postkolonijalni odgovor na *Stranca*. Owen Richardson navodi da ovaj roman, jednako kao i *Široko Sargaško more*, predstavlja još jedan postkolonijalni narativ koji preobličava „klasičnu metropolitansku literaturu“ kako bi razotkrio njezine nedostatke i predrasude te „podređene“ pustio da govore.¹⁹⁵ Pritom, pri stvaranju romana Kamel Daoud je vidno koristio različite postmodernističke narativne strategije poput intertekstualnosti, ironije i subverzije¹⁹⁶ što mu je omogućilo otvaranje dijaloga sa *Strancem* te upućivanje kritike kolonijalizmu, ali i Alžiru i islamizmu. Također, kao i *Široko Sargaško more*, ovaj roman predstavlja primjer postmodernog oblika historiografske metafikcije jer se u romanu uz navedene narativne strategije, javlja osobna i obiteljska povijest neimenovanog alžirskog Arapa koja je u Meursaultovoj naraciji bila „obrisana“ te elementi iz alžirske političke i društvene povijesti.¹⁹⁷

Hannah Mathew navodi da Kamel Daoud intertekstualnost koristi na jako inventivan način, gotovo u višedimenzionalnoj ljestvici jer u roman unosi

¹⁹⁵ Richardson, Owen: „The Meursault Investigation: Kamel Daoud's reworking of Camus' *The Outsider*“, *The Sydney Morning Herald*, Sydney, 2015., URL: <https://www.smh.com.au/entertainment/books/the-meursault-investigation-kamel-daouds-reworking-of-camus-the-outsider-20150925-gjup9m.html> (pristupljeno: 26. 6. 2021.)

¹⁹⁶ Dr. Asha S.: „Critiquing Camus, denouncing islamism: Kamel Daoud's 'The Meursault investigation' as double-edged postcolonial rewriting“, *Literary Endeavour*, god. 10., br. 2., Laxmi Publication, Indija, 2019., str. 263.

¹⁹⁷ Isto, str. 263.

mnoštvo referenci iz različitih vrsta tekstova¹⁹⁸ – *Mita o Sizifu* Alberta Camusa, *Robinsona Crusoea* Daniela Defoea te iz *Biblije* i *Kurana*. Dakako, najviše intertekstualnih poveznica *Meursault, protuistraga* ima s romanom *Stranac* što je vidljivo u Daoudovom preuzimanju likova iz *Stranca*, aluzije na radnju i mjesta radnje iz *Stranca*, brojnih citata te u konačnici otvorenom polemiziranju sa *Strancem*. Hannah Mathew ističe da iako je Kamel Daoud sa svojim romanom na neki način proširio *Stranca*, autor je ipak uspio izbjeći da u potpunosti padne pod utjecaj klasika.¹⁹⁹ Miljenko Jergović također tvrdi da Kamel Daoud svojim romanom šokira, najprije načinom na koji njegova fikcija replicira Camusovoj, a zatim kako na „palimpsestu staroga, dobro poznatog lektirnog romana izniče novi“ koji nam pokazuje što smo propustili pročitati u starom.²⁰⁰

Roman se strukturno se sastoji od 15 poglavlja te ima uokvirenu strukturu. Pisan je u prvome licu, a kao pripovjedač u romanu nastupa sedamdesetogodišnji Harun koji u kafiću, neimenovanom francuskom studentu koji proučava roman *Drugi*, u obliku monologa pripovijeda priču svog života koja je bila bitno obilježena ubojstvom njegovog brata Muse, a koje je počinio autor romana *Drugi*. Harunovo se pripovijedanje odvija u više dana, roman nema jednostavnu linearno-kronološku kompoziciju, već se Harun retrospektivno prisjeća pojedinih dijelova i fragmenata iz svog života nekronološkim redom te ih na taj način pripovijeda – govori o tome kako su nakon bratove smrti, on i majka pokušali neuspješno saznati išta o njoj, kako nisu dobili ni Musino tijelo pa su mu održali sprovod na praznom grobu, kako su se nakon toga i nakon stečene neovisnosti

¹⁹⁸ Mathew, Hannah: „Meursault and Musa: An Intertextual Reading of 'The Stranger' and 'The Meursault Investigation'“, *The Criterion: An International Journal in English*, god. 10., br. 4., Research Center for English Language and Literature, Kolhapur, 2019., str. 180.

¹⁹⁹ Isto, str. 180.

²⁰⁰ Jergović, Miljenko: *Kamel Daoud: ima li bezimeni Camusov Arapin pravo na ime?*, 2016., URL: <https://www.jergovic.com/subotnja-matineja/kamel-daoud-ima-li-bezimeni-camusov-arapin-pravo-na-ime/> (pristupljeno: 26. 6. 2021.)

Alžira od Francuske preselili te preuzeli kuću od Francuza kod kojih je njegova majka radila, o tome kako je neposredno nakon rata za nezavisnost ubio jednog Francuza, itd. Pritom, kao što sam već spomenula, Kamel Daoud ovim romanom otvoreno polemizira s romanom *Stranac* samo što se on ne zove „Stranac“ nego „Drugi“ te je autorom romana *Drugi* smatran Meursault, osoba koja je ubila i Harunovog brata Musu.

5.2.1. Postkolonijalna analiza romana

Prema Hannah Mathew roman *Meursault, protuistraga* može se promatrati kao način destabilizacije i rekonstrukcije utvrđene, odnosno izmišljene istine kao i istine o realnosti kakvu poznajemo jer uvodeći u roman elemente poput povijesti, neslaganja, gubitka utišanih glasova i perspektiva²⁰¹ te koristeći intertekstualne elemente iz *Stranca* Kamel Daoud u romanu na više načina kritizira kolonijalizam te kolonijalno i jednostrano viđenje istine i stvarnosti. Pritom, Kamel Daoud odmah na početku svoga romana daje do znanja svoju namjeru da napiše *Stranca* iz drugačije perspektive:

*Jednostavno: ovu bi priču valjalo iznova napisati, na istom jeziku, ali s desna na lijevo. To jest počevši od Arapinova još živa tijela, od uličica koje su ga vodile prema kraju, od njegova imena pa sve do susreta s metkom.*²⁰²

Promatranjem ovoga romana iz postkolonijalne perspektive možemo zaključiti da Kamel Daoud u romanu istovremeno čini dvije stvari – intertekstualnim pozivanjem na *Stranca* daje kritiku kolonijalizma, ali istovremeno u romanu prikazuje i učinke dekolonizacije preko čega kritizira alžirsko društvo i politiku nakon stjecanja neovisnosti.

²⁰¹ Mathew, Hannah: „Meursault and Musa: An Intertextual Reading of 'The Stranger' and 'The Meursault Investigation'“, *The Criterion: An International Journal in English*, god. 10., br. 4., Research Center for English Language and Literature, Kolhapur, 2019., str. 179-180.

²⁰² Daoud, Kamel: *Meursault, protuistraga*, Fraktura, Zaprešić, 2017., str. 14.

Kamel Daoudova kritika kolonijalizma odnosi se na opiranje kolonizatorskom univerzalizmu i njegovom konstruiranju slike „drugoga“. Zdenko Lešić navodi da se u zapadnjačkoj kulturi „Istok shvaća kao nešto homogeno: pojedinci se gube u anonimnosti mase, a njihovo ponašanje se objašnjava djelovanjem nagona karakterističnih za cijelu rasu, a ne nečim što bi bilo zasnovano na individualnom izboru i odluci. Osjećanja i reakcije pojedinaca su uvijek određene rasnim karakteristikama, jer su oni 'azijati', ili 'crnci', ili 'istočnjaci', a ne individualnim svojstvima, osobnim životnim iskustvom ili specifičnim osobnim položajem u životu.“²⁰³ Imajući to na umu, Kamel Daoud preko lika Muse u pitanje dovodi takve stereotipe koje su kolonijalne sile stvarale o koloniziranim narodima²⁰⁴ čime su ignorirale njihovu individualnost i specifičnosti te su ih na taj način oštetile. Hannah Mathew kaže da u Daoudovom romanu *Musa* postaje simbol rase, kulture, Orijenta, odnosno „drugog“ promatranog od strane eurocentričnog društva.²⁰⁵ Naime, dok su u *Strancu* Musa i njegov prijatelj spomenuti samo kao „Arap“ bez ikakvog identiteta i bez ikakve međusobne razlike, u ovome romanu nam se pruža mogućnost da upoznamo Musu iz drugačije perspektive od one Meursaultove/kolonizatorove. Harun preko opisivanja odnosa sa svojim bratom, iznošenja obiteljske povijesti te opisivanjem obiteljskih, ali i društvenih odnosa u Alžiru, Musi ponovno daje identitet. Harun objašnjava da je Meursaultovo neimenovanje Muse te nestanak Musina tijela u moru dovelo u pitanje Musino postojanje jer on i njegova majka nisu mogli nikako dokazati da je ubijeni Arapin zapravo Musa. Katherine Roseau smatra da Kamel Daoud preko fiktivnog Musinog ubojstva, nakon čega nestaju svi tragovi o njegovom postojanju, reflektira stvarnost Alžirske kolonijalne prošlosti u kojoj su

²⁰³ Lešić, Zdenko: *Nova čitanja: Poststrukturalistička čitanka*, Buybook, Sarajevo, 2003., str. 106.

²⁰⁴ Isto, str. 99-102.

²⁰⁵ Mathew, Hannah: „Meursault and Musa: An Intertextual Reading of 'The Stranger' and 'The Meursault Investigation'“, *The Criterion: An International Journal in English*, god. 10., br. 4., Research Center for English Language and Literature, Kolhapur, 2019., str. 179-180.

Arapci, lišeni svoje individualnosti od strane kolonizatora također bili „obrisani“.²⁰⁶ Stoga, Harun u svojoj priči konačno iznosi ime svoga brata, neprestano ga ponavlja te od svog slušatelja traži da ga zapiše kako bi ono zauvijek ostalo zabilježeno:

*Želim da zapišeš ime moga brata jer je on ubijen prvi i još ga ubijaju.*²⁰⁷

*Musa, Musa, Musa... volim povremeno ponavljati to ime kako ne bi nestalo iz abecede. Inzistiram na tome da ga pišeš velikim slovima. Čovjek je dobio ime pola stoljeća nakon svoje smrti i rođenja. Inzistiram.*²⁰⁸

Harun otvoreno kritizira odnos kolonizatora prema koloniziranima uspoređujući Robinsona iz romana *Robinson Crusoe*, koji je ujedno i simbol britanskog kolonijalizma, s Meursaultom jer kao što je Robinson uspostavljajući svoju dominaciju nad njim crnca nazvao banalnim imenom „Petko“, posve ignorirajući njegovu osobnost i identitet, tako je i Meursault Musu nazvao „Arapinom“:

*Mogao ga je nazvati 'Dva Sata Popodne' kao što je onaj drugi svoga crnca nazvao 'Petko'.*²⁰⁹

*Jesi li zapisao? Moj brat se zvao Musa. Imao je ime. Ali ostat će Arapin, i to dovijeka. Posljednji na popisu, isključen iz inventara tvoga Robinzona.(...) Kolonizator već stoljećima povećava svoje bogatstvo imenujući ono što prisvoji, a oduzimajući ime onome što mu nije po volji. Moga brata naziva Arapinom kako bi ga mogao ubiti kao što ubijamo vrijeme u besciljnim šetnjama.*²¹⁰

Osim imena, Harun iznosi opis Musinog izgleda:

Musa je bio stariji od mene, glavom je dodirivao oblake. Bio je visok, da, tijelo mu je bilo mršavo i mišićavo od gladi i snage što proizlazi iz gnjeva.

²⁰⁶ Roseau, Katherine: „The Meursault Investigation by Kamel Daoud (review)“, *Shofar: An Interdisciplinary Journal of Jewish Studies*, Purdue University Press, god. 34., br. 3., Indiana, 2016., str. 118.

²⁰⁷ Daoud, Kamel: *Meursault, protuistraga*, Fraktura, Zaprešić, 2017., str. 19.

²⁰⁸ Isto, str. 21.

²⁰⁹ Isto, str. 11.

²¹⁰ Isto, str. 20.

*Imao je četvrtasto lice, krupne ruke koje su me štatile i mrk pogled zbog izgubljene djedovine.*²¹¹

*Ah, ne znam više, njegov plavi kombinezon, espadrile, brada kao u kakva proroka, krupne ruke što su pokušavale zadržati utvaru moga oca i veza sa ženom bez imena i časti.*²¹²

a opisuje i svoj odnos s bratom te iznosi i druge zanimljivosti iz Musine osobnosti i ponašanja, a sve s ciljem da mu povрати identitet i dokaže njegovo postojanje. Primjerice, Harun kaže da je Musa radio kao nosač, budući da su rano izgubili oca, Musa mu je bio kao očinska figura, opisuje njegov miris, njegove tetovaže i slično.

No, Kamel Daoud u svome romanu ističe da nisu samo kolonizatori oni koji imaju predrasude, već ih imaju i domoroci te time još jednom potvrđuje da i „Treći svijet stvara o Europi iste stereotipe kakve Europa gradi o njemu“.²¹³ Tako Harun u romanu govori da je svatko od njih (muslimana) imao svoje ime, lice i običaje, a svi su Francuzi njima bili „oni“/“stranci“:

*Arapin. Nikad se nisam osjećao Arapinom, znaš. To je kao što crnokošci postoje samo u očima bijeloga čovjeka. U našoj četvrti, u našem svijet, bili smo muslimani, imali smo ime, lice i običaje. Točka. Oni su bili „stranci“, kauri koje je Bog poslao da nas iskušaju (...)*²¹⁴

Da su Arapima svi Francuzi bili isti pokazuje i situacija kada M'ma – Harunova i Musina majka, da bi osvetila Musino ubojstvo, odlazi u francusku četvrt i vrijeđa neku Francuskinju za koju je mislila da je možda Meursaultova baka, nakon čega iz mržnje proklinje i sve druge Francuze:

²¹¹ Isto, str. 15.

²¹² Isto, str. 28.

²¹³ Biti, Vladimir: *Pojmovnik suvremene književne i kulturne teorije*, Matica hrvatska, 2000., str. 392.

²¹⁴ Daoud, Kamel: *Meursault, protuistraga*, Fraktura, Zaprešić, 2017., str. 68.

*Otvori joj jedna stara Francuskinja. (...) Tada shvatih da je mama obasipa najdužim repertoarom kletvi što ih je ikad izgovorila. (...) Tad se M'ma okrene na peti pa, kao da se obraća svim kaurima svijeta, zaurla: 'Sve će vas progutati more!' (...) Sutradan rastumači susjedama da je našla kuću u kojoj je rastao ubojica i da mu je izvrijeđala baku ili 'jednu od rođakinja' te još doda 'ili barem kaurkinju kao što je on.'*²¹⁵

Također, Harun na kraju krajeva i ubija Francuza Josepha Larquaisa koji mu ništa našao nije učinio upravo kako bi se preko njegove smrti majka i on osvetili za Musino ubojstvo:

*Francuz, koji je na nesreću bio došao skloniti se k nama te ljetne noći 1962., ja, s rukom koja se nije spuštala nakon ispaljenog metka, M'ma, sa svojim monstruoznim, konačno zadovoljenim zahtjevom za odmazdom*²¹⁶.

Nadalje, dok je Harunova naracija u romanu usko vezana uz Musu i njihovu osobnu obiteljsku priču, Kamel Daoud nam u romanu ipak daje fragmente stanja u Alžiru neposredno prije, ali i nakon alžirskog stjecanja neovisnosti te na taj način, osim što upućuje kritiku kolonizatorima, svoju kritičku oštricu usmjeruje i prema onima koji su došli na vlast nakon 1962. godine i stjecanja neovisnosti. O društvenom uređenju Alžirskih gradova prije stjecanja neovisnosti saznajemo da su oni bili strogo podijeljeni na francuske i arapske četvrti te da nije bilo poželjno da Arapi ulaze u francuske dijelove grada i obrnuto:

*Još je vidim kako se grčevito drži za nadlakticu jednog od Musinih prijatelja, kako sa strahom prolazi francuskim četvrtima, jer mi smo ondje bili uljezi (...)*²¹⁷

Također, prije neovisnosti, službeni je jezik u Alžiru bio francuski što je Arape koji nisu poznavali francuski jezik isključivalo iz društva te im stvaralo brojne

²¹⁵ Isto, str. 52.

²¹⁶ Isto, str. 85.

²¹⁷ Isto, str. 50.

probleme. Da su Arapi bili primorani naučiti jezik kolonizatora kako bi mogli normalno funkcionirati u romanu se prikazuje kada Harun pripovijeda da je poznao nekog čovjeka čijem je ocu preko telegrama ispisanog na francuskom jeziku bilo dojavljeno da mu je umrla majka, a on je, budući da je bio nepismen, tek nakon tjedan dana kad mu je netko pročitao pismo saznao tu vijest. Zbog toga je, navodi Harun, njegov poznanik odlučio naučiti francuski:

'Naučio sam pisati radi oca, da se takvo što više nikad ne ponovi. (...)' rekao mi je taj čovjek.²¹⁸

Harun je također zbog sličnog razloga naučio jezik kolonizatora – naučio je francuski kako bi se ravnopravno mogao suprotstaviti Meursaultu te da bi mogao ispričati svoju inačicu priče:

*Zato sam, dijelom, i naučio ovaj jezik: kako bih je ispričovjedio umjesto moga brata koji je bio prijatelj Sunca.*²¹⁹

Osim toga, iz romana možemo iščitati i kritičku oštricu koju Kamel Daoud upućuje prema društveno-političkom stanju u Alžiru nakon stjecanja dugoočekivane neovisnosti 1962. godine. Harun najprije opisuje kaotično stanje koje je vladalo u Alžiru neposredno nakon stjecanja neovisnosti kada su Francuzi bježali iz Alžira, a Arapi su pljačkali i zaposjedali njihove kuće:

*Trebalo nam je, mislim, više od deset godina da rukama dotaknemo tu kuću i proglasimo je oslobođenom: svojim vlasništvom! Da, da, činili smo što i svi drugi već u prvim danima slobode, provaljivali smo vrata, uzimali posude i svijećnjake.*²²⁰

²¹⁸ Isto, str. 15.

²¹⁹ Isto, str. 14.

²²⁰ Isto, str. 38.

*Mučna vremena, zemlja bez gospodara, nagli odlazak kolonizatora, zaposjedanje vila. Svake sam večeri stražario, čuvao sam našu novu kuću od provalnika, od lopova.*²²¹

ali naposljetku, Kamel Daoud sagledava učinke dekolonizacije te Harun zaključuje da se u Alžiru nakon odlaska kolonizatora ništa previše nije promijenilo nabolje:

*U Hadžutu, sve je isto kao kad je tvoj junak ispraćao lijes svoje navodne majke. Naoko, ništa se nije promijenilo izuzmemo li nova zdanja s oblogom od šuplje opeke, izloge trgovina i grdu nezaposlenost koja kao da caruje posvuda.*²²²

Naime, moćnici su se izmijenili, ali je borba za vlast i dalje trajala:

*U zemlji se naveliko slavilo, ali je pod slavljem carevao strah, jer je zvijer koja se sedam godina hranila ratom postala proždrljiva i nije se htjela vratiti pod zemlju. Među pobjedničkim vođama rata bjesnjela je potmula borba za vlast.*²²³

Iako je kroz analizu romana vidljivo jasno isticanje razlike između Francuza i Arapa, kolonizatora i koloniziranog, uspoređivanjem alžirskog kolonijalnog i postkolonijalnog stanja Kamel Daoud dovodi u pitanje jesu li kolonizatori i kolonizirani uistinu različiti. To je vidljivo i u liku Haruna koji na kraju romana shvaća da je postao onaj koga je najviše mrzio – Meursaultov dvojnik:

*Tražio sam u njoj tragove svoga brata, a našao vlastiti odraz, otkrio da sam zamalo ubojičin dvojnik.*²²⁴

Takvim objašnjenjem odnosa kolonizatora i koloniziranih Kamel Daoud stoji na tragu teorije Homi K. Bhabhe koji se suprotstavio binarnom tumačenju

²²¹ Isto, str. 88.

²²² Isto, str. 38.

²²³ Isto, str. 126.

²²⁴ Isto, str. 135.

postkolonijalne teorije te je smatrao da između kolonizatora i koloniziranog postoje sličnosti jer kolonizirani, kako bi se opirali kolonizatorima, tijekom kolonizacije mijenjaju svoje karakteristike, hibridiziraju se i poprimaju karakteristike kolonizatora.²²⁵

²²⁵ Wisker, Gina: *Ključni pojmovi postkolonijalne književnosti*, AGM d.o.o., Zagreb, 2010., str. 308.

6. Zaključak

Zaključno, možemo konstatirati da je postmodernizam uistinu vrlo značajna epoha u ljudskoj civilizaciji jer je svojim teorijskim i književno-kritičkim propitivanjem složenih filozofskih koncepata poput znanja, stvarnosti i istine i utvrđivanjem da ih nije moguće objektivno i jednoznačno spoznati, doveo do razvoja brojnih teorija, primjerice feminističke teorije, queer teorije, postkolonijalne teorije i slično, a koje su u svoj fokus postavile dotad ignorirane i marginalizirane članove društva te otvorio put liberalizaciji dvadesetostoljetnog društva. Pritom je važno spomenuti da postmodernističkom relativizmu cilj nije dekonstruirati i u potpunosti osporiti postojanje znanja, istine ili prošlosti, već on jednostavno nameće veću skeptičku svijest i upozorava nas da budemo pažljiviji pri spoznavanju svijeta i prihvaćanju određenih činjenica istinitima.²²⁶

Upravo sam kroz analizu romana *Široko Sargaško more* i *Meursault, protuistraga* koji svojim ulaženjem u dijalog s kanonskim tekstovima svjetske književnosti te davanjem glasa onima koji u kanonskim djelima nisu mogli doći do izražaja pokazala da shvaćanje svijeta uvijek može biti višeznačno te da poimanje i tumačenje stvarnosti uvelike ovisi o kutu, odnosno perspektivi iz koje je gledamo. U konačnici, smatram da nam ovi romani još jednom pokazuju kako književnost ima vrlo važne odgojne funkcije jer nam čitanje navedenih romana pomaže da osvijestimo razlike među ljudima, premostimo stereotipe i predrasude, prihvatimo različitost jezičnih igara²²⁷ te jednostavno poslušamo što druga strana ima za reći jer, kao što Jean Rhys u *Širokom Sargaškom moru* piše:

*uvijek postoji druga strana, uvijek.*²²⁸

²²⁶ Butler, Christopher: *Postmodernizam: Kratki uvod*, TKD Šahinpašić/BTC Šahinpašić, Sarajevo, Zagreb, 2017., str. 37.

²²⁷ Lyotard, Jean-François: *Postmoderno stanje: Izvještaj o znanju*, Ibis grafika, Zagreb, 2005., str. 98.

²²⁸ Rhys, Jean: *Široko Sargaško more*, Biblioteka Strani pisci, Zagreb, 2008., str. 118.

Literatura

1. Ashcroft, Bill; Griffiths, Gareth; Tiffin, Helen: *The post-colonial studies reader*, Taylor & Francis e-Library, 2003.
2. Beker, Miroslav: *Suvremene književne teorije*, Matica hrvatska, Zagreb, 1999.
3. Biti, Vladimir: „Gospodar i rob: hermeneutika i poststrukturalizam“, *Nova Croatica: časopis za hrvatsku književnost i kulturu*, br. 1 [31], god. 1 [51], Odsjek za kroatistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2007.
4. Biti, Vladimir: *Pojmovnik suvremene književne i kulturne teorije*, Matica Hrvatska, Zagreb, 2000.
5. Brontë, Charlotte: *Jane Eyre*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2002.
6. Butler, Christopher: *Postmodernizam: Kratki uvod*, TKD Šahinpašić/BTC Šahinpašić, Sarajevo, Zagreb, 2017.
7. Čale-Feldman, Lada; Tomljenović, Ana: *Uvod u feminističku književnu kritiku*, Leykam international d.o.o., Zagreb, 2012.
8. Daoud, Kamel: *Meursault, protuistraga*, Fraktura, Zaprešić, 2017.
9. Dr. Asha S.: „Critiquing Camus, denouncing islamism: Kamel Daoud's 'The Meursault investigation' as double-edged postcolonial rewriting“, *Literary Endeavour*, god. 10., br. 2., Laxmi Publication, Indija, 2019.
10. Fraser, Nancy; Nicholson, Linda J.: *Društvena kritika bez filozofije: susret feminizma i postmodernizma* u Nicholson, Linda J.: *Feminizam/postmodernizam*, Liberata, Centar za ženske studije, Zagreb, 1999.
11. Furjanić, Lovro: „Otvara li Hayden White vrata objektivnoj historiografiji?“ u „In memoriam Hayden White (1928-2018)“, *Historijski zbornik*, br. 1., god. 71., Društvo za hrvatsku povjesnicu, Zagreb, 2018.

12. Glavaš, Zvonimir: „Razgradnja orijenta – razvoj i temeljni koncept postkolonijalne teorije“, *Essehist: časopis studenata povijesti i drugih društven-humanističkih znanosti*, br. 4., god. 4., Filozofski fakultet u Osijeku, Osijek, 2012.
13. Gross, Mirjana: „Dekonstrukcija historije ili svijet bez prošlosti“, *Historijski zbornik*, br. 1., god. 62., Društvo za hrvatsku povjesnicu, Zagreb, 2009.
14. Gunjević, Boris: *O nasilju i teorru velikih i malih pripovijesti*, Nova prisutnost: časopis za intelektualna i duhovna pitanja, br. 2., god. 5., Kršćanski akademski krug (KRAK), 2007.
15. Hutcheon, Linda: *A Poetics of Postmodernism: History, Theory, Fiction*, Taylor & Francis e-Library, 2004.
16. Hutcheon, Linda: *The Politics of Postmodernism*, Taylor & Francis e-Library, 2001.
17. Huzjak, Miroslav: „Stvarnost kao jezična iluzija“, *Filozofija i mediji*, Hrvatsko filozofsko društvo, Centar za filozofiju medija i mediološka istraživanja, Zagreb, 2009.
18. Jameson, Frederic: „Postmodernism and Consumer Society“, *The Anti-Aesthetic: Essays on Postmodern Culture*, Bay Press, Seattle, 1983.
19. Jurković, Marta: „Whiteovo djelo i njegova međunarodna recepcija“ u „In memoriam Hayden White (1928-2018)“, *Historijski zbornik*, br. 1., god. 71., Društvo za hrvatsku povjesnicu, Zagreb, 2018.
20. Lyotard, Jean-François: *Postmoderno stanje: Izvještaj o znanju*, Ibis grafika, Zagreb, 2005.
21. Mathew, Hannah: „Meursault and Musa: An Intertextual Reading of 'The Stranger' and 'The Meursault Investigation'“, *The Criterion: An International Journal in English*, god. 10., br. 4., Research Center for English Language and Literature, Kolhapur, 2019.

22. Maurel, Sylvie: „The Other Stage: from Jane Eyre to Wide Sargasso Sea“, *Brontë Studies*, Maney Publishing, god. 34., br. 2., Ujedinjeno Kraljevstvo, 2009.
23. McLeod, John: *Beginning postcolonialism*, Manchester University Press, Manchester, 2000.
24. Mihaljević, Davorka: „Feminizam – što je ostvario?“, *Mostariensia: časopis za društvene i humanističke znanosti*, god. 20., br. 1-2., Sveučilište u Mostaru i Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2016.
25. Nicholson, Linda J.: *Feminizam/postmodernizam*, Liberata, Centar za ženske studije, Zagreb, 1999.
26. Rajh, Arian: „Postmoderna arhivistika: uvodna pitanja“, *Arhivski vjesnik*, br. 1., god. 46., Hrvatski državni arhiv, Zagreb, 2003.
27. Raspudić, Nino: *Slaba misao – jaki pisci: Postmoderna i talijanska književnost*, Naklada Jurčić, Zagreb, 2006.
28. Rhys, Jean: *Široko Sargaško more*, Biblioteka Strani pisci, Zagreb, 2008.
29. Roseau, Katherine: „The Meursault Investigation by Kamel Daoud (review)“, *Shofar: An Interdisciplinary Journal of Jewish Studies*, Purdue University Press, god. 34., br. 3., Indiana, 2016.
30. Tadić-Šokac, Sanja: *Roman o samome sebi*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, Rijeka, 2018.
31. Waugh, Patricia: *Metafiction: The theory and practice of self-conscious fiction*, Taylor & Francis e-Library, 2001, str. 3.
32. Wisker, Gina: *Ključni pojmovi postkolonijalne književnosti*, AGM d.o.o., Zagreb, 2010.
33. Žubrinić, Dušan: „Kraj ideologije i postindustrijsko društvo“, *Revija za sociologiju*, god. 6., br. 2-3., Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb, 1976.

Mrežni izvori:

1. Atherton, Carol: „The figure of Bertha Mason“, *The British Library*, 2014., URL: <https://www.bl.uk/romantics-and-victorians/articles/the-figure-of-bertha-mason#> (pristupljeno: 23. 6. 2021.)
2. Bornéo Funck, Susana: *Of Mimicry and Woman: A Feminist Postcolonial Reading of Wide Sargasso Sea and The Biggest Modern Woman of the World*, Universidad Federal de Santa Catarina, 2011., URL: <https://ppgi.paginas.ufsc.br/files/2014/06/reaa-36-p-65-91.pdf> (pristupljeno: 24. 6. 2021.)
3. Gott, Patricia: „'There is always the other side...': The 'Other Women' of Charlotte Brontë's Jane Eyre“, *Revue LISA/LISA e-journal*, br. 4., god. 4., 2006., URL: <https://journals.openedition.org/lisa/1809?lang=fr> (pristupljeno: 25. 6. 2021.)
4. Guragain, Khem: „The 'Third Space' and the Questions of Identity in Jean Rhys' *Wide Sargasso Sea*“, *Localities*, god. 5., 2015., URL: https://www.academia.edu/20352378/The_Third_Space_and_the_Questions_of_Identity_in_Jean_Rhys_Wide_Sargasso_Sea (pristupljeno: 24. 6. 2021.)
5. *Hrvatska enciklopedija*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, URL: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=40340> (pristupljeno: 24. 5. 2021.)
6. *Hrvatska enciklopedija*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, URL: <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=19203> (pristupljeno: 3. 6. 2021.)
7. *Hrvatska enciklopedija*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, URL: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=70887> (pristupljeno: 3. 6. 2021.)
8. Jergović, Miljenko: *Kamel Daoud: ima li bezimni Camusov Arapin pravo na ime?*, 2016., URL: <https://www.jergovic.com/subotnja->

- matineja/kamel-daoud-ima-li-bezimeni-camusov-arapin-pravo-na-ime/
(pristupljeno: 26. 6. 2021.)
9. Masset, Andrea: „Muffled Woman. Gender and power in Jean Rhys' *Wide Sargasso Sea*“, *Conexion*, 2016., URL:
<http://iesoc.edu.ar/publicaciones/wp-content/uploads/sites/3/2017/12/Masset.pdf> (pristupljeno: 24. 6. 2021.)
 10. Oraić Tolić, Dubravka: „Muška moderna i ženska postmoderna“, *Kolo 2*, Matica Hrvatska, 2001., URL: <https://www.matica.hr/kolo/286/muska-moderna-i-zenska-postmoderna-19899/> (pristupljeno: 4. 6. 2021.)
 11. Parey, Armelle: „Jane Eyre, Past and Present“, *Revue LISA/LISA e-journal*, br. 4., god. 4., 2006., URL:
<https://journals.openedition.org/lisa/1741> (pristupljeno: 22. 6. 2021.)
 12. Peimanfard, Shima; Hanif, Mohsen: „Antoinette the Outsider: The Representation of Hybridity and Mimicry in Jean Rhys's *Wide Sargasso Sea*“, *International Letters of Social and Humanistic Sciences*, god. 72., 2016., Switzerland, URL: <https://core.ac.uk/reader/286229281>
(pristupljeno: 24. 6. 2021.)
 13. Richardson, Owen: „The Meursault Investigation: Kamel Daoud's reworking of Camus' *The Outsider*“, *The Sydney Morning Herald*, Sydney, 2015., URL: <https://www.smh.com.au/entertainment/books/the-meursault-investigation-kamel-daouds-reworking-of-camus-the-outsider-20150925-gjup9m.html> (pristupljeno: 26. 6. 2021.)
 14. Williams-Wanquet, Eileen: „Jean Rhys's *Eide Sargasso Sea*: From the Meshes of the Sargasso to Subversive Countersignature“, *Alizés: Revue angliciste de La Réunion, Faculté des Lettres et Sciences humaines*, 2007., URL: <https://hal.univ-reunion.fr/hal-02343082/document>
(pristupljeno: 24. 6. 2021.)

Sažetak i ključne riječi

The postmodern phenomenon of declining metanarratives and the development of small narratives

U ovome se radu pokazuje kako su postmodernistička kriza znanosti i znanja te ukidanje bilo kakve mogućnosti konačnih značenja utjecali na razvoj feminističke i postkolonijalne teorije. Također, feminističkom i postkolonijalnom interpretacijom romana *Široko Sargaško more* kreolske književnice Jean Rhys i *Meursault, protuistraga* alžirskog pisca Kamela Daouda i tumačenjem njihovog dijaloga s kanonskim romanima iz svjetske književnosti objašnjava se postmoderni koncept razvoja „malih“ naracija.

Ključne riječi: postmodernizam, književnost, metanaracija, feminizam, postkolonijalizam, *Široko Sargaško more*, *Meursault, protuistraga*

Key words: postmodernism, literature, metanarrative, feminism, postcolonialism, *Wide Sargasso Sea*, *The Meursault Investigation*